TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika magistriõppekava

Eliise Ilves

MITME KODUGA LAPSED: KES, KUS, MIS ON MINU KODU? SUHTLUS-KORRA RETOORIKA JA PRAKTIKA

Magistritöö

Juhendaja: Dagmar Kutsar, PhD
Kaasjuhendaja: Kristi Paron, Mag. iur

Tartu 2021

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töös kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Eliise Ilves

(24.05.2021)

ABSTRACT

Children with multiple homes: who, where, what is my home? Rhetoric and practice of access regulation

In the year of 2020 there were a total of 1098 access or custody related litigations in Estonia (2014 had 764 cases and 2016 had 939 cases). Overall, there were 2244 applications submitted to circuit courts regarding parental rights and parents' access towards their children. Families who have managed to agree on access rights regulations outside of the court, are not included in the total number. Thus, the number of children growing with separated parents in Estonia is growing.

My study focuses on children who are living with separated parents due to parental divorce or separation. The study is based on eight semi-structured individual interviews with children aged 9-13 who commute between separately living parents. The interviews were conducted from 27th of January until 23rd of February 2021.

The purpose of this master's thesis is the analysis of the access rights regulation experience of children with separated parents.

In my study I followed the principle that the child is competent to share their own experiences about the access rights regulation process. The child is also able to talk about how the separation of their parents altered their life and can describe the best possible situation for him/her.

In the discussion I put together the access rights regulation rhetoric (regulation and shared / equal parenting family policy background) and the evidences of access rights regulation implementation appeared from the interviews with children (child's subjective well-being rating and access rights regulation process description), taking the child's best interests as the basis. The discussion revealed the main results of the study:

- The interviews conducted with the children revealed that flexibility in the access rights regulation suits them better than the present practice, by allowing them to make changes in their set communication structure with their parents according to their own needs.
- Though the access rights regulation includes taking the child's best interest and opinion into account, the study revealed that children still feel confusion about their parents' separation: they are not informed enough about their parents' decision to separate, the separation hasn't been fully explained to them and the access rights decision is made mostly without them.

- The children do not find it necessary to have equal parental time. For the child to feel at home in the homes of both parents, it doesn't depend on the communication time being shared 50/50, it rather depends on the quality and closeness of the relationship between the child and the parent.
- In my study it was noticeable that equally shared parenting time might not be in the child's best interests.
- The access rights regulation doesn't affect the child's subjective definition of their family and their feeling at home. The family has remained the same even after the parental separation for the children.
- The subjective well-being of children is decreasing due to conflicts between parents, if their decisions are not communicated to the child, the children feel that their opinions are not taken into consideration. The inflexibility of the parents, the relentlessness toward each other and the inflexibility of the access rights agreement regulation do not support the child's best interests in terms of subjective well-being and changing needs.

Relying on children's experiences, it appeared that for many children their best interests stay rhetorical when conducting the access rights agreement, and they are not realised in practice.

The study was supported by Estonian Research Council within the project "Vulnerability in childhood and vulnerable subjectivity: interdisciplinary comparative perspective". (PRG700).

Keywords:

Child custody; children's best interests; joint custody; overnights; shared parenting; equal parenting; co-parenting

SISUKORD

ABSTRACT 3
SISSEJUHATUS 7
1. KIRJANDUSE ÜLEVAADE 9
1.1. Perekond 1.1.1. Perekonna mõiste 9
1.1.2. Lapse perekond ja subjektiivne heaolu 10
1.2. Jagatud ja võrdne vanemlus lahus elavate vanemate korral 13
1.2.1. Jagatud vanemlus 13
1.2.2. Võrdne vanemlus 14
1.3. Eraldielavate vanematega lapse suhtluskord 16
1.3.1. Vanema ja lapse õiguslik suhe: seadusandlik taust 16
1.3.2. Suhtluskorra määramine 17
1.3.3. Lapse parimate huvide põhimõte suhtluskorra määramisel 18
1.3.4. Kohtumenetlus suhtluskorra määramisel 20
1.4. Uurimisprobleem, uurimuse eesmärk ja uurimisküsimused 21
2. UURIMUSE METOODIKA 22
2.1. Uurimuse teoreetiline lähtekoht 22
2.2. Metoodika 23
2.2.1. Metodoloogiline lähtekoht 23
2.2.2. Andmekogumismeetod 24
2.2.3. Uurimuses osalejad 25
2.3. Uurimuse käik 26
2.3.1. Andmeanalüüsi põhimõtted 28
2.3.2. Eetikaküsimused 29
2.4. Enesereflеksioon 31
3. TULEMUSED 32
3.1. Uurimuses osalenud laste enesetutvustus 32
3.2. Suhtluskorra määramine 40
3.2.1. Kui tuli teade, et vanemad lähevad lahku…. 40
3.2.2. Kuidas toimus suhtluskorra määramine 41
3.3. Elu pärast suhtluskorra määramist 43
3.3.1. Muutused seoses perestruktuuri, kodu ja sõpradega 44
3.3.2. Muutused vanemate ja laste suhetemustrites ning peretraditsioonides 45
3.3.3. Laste dilemmad ja subjektiivne heaolu hinnang 48
3.4. Ettekujutus paremast elust 50

3.4.1. Kui laps saaks olla võlur, siis millise elu ta endale võluks? 50
3.4.2. Laste soovitused oma vanematele 51
3.4.2. Laste subjektiivne heaolu hinnang oma praegusele elule 52
4. ARUTELU: Suhtluskord: kas lapse parimates huvides? 53
4.1. Suhtluskorra regulatsioon 54
4.2. Suhtluskorra perepoliitiline tingimus: jagatud / võrdne vanemlus ja üks või mitu kodu lapsele 55
4.3. Lapse subjektiivne heaolu 57
4.4. Laste soovitused 57
KOKKUVÕTE 59
KASUTATUD KIRJANDUS 62
LISA 1 68

SISSEJUHATUS

2020. aastal oli Eestis aasta jooksul lahendatud suhtlus- ja hooldusõigusega seotud vaidlusi 1098 (2014. aastal oli see arv 764, 2016. aastal 939) ning üldse esitati Maakohtutesse 2020. aastal 2244 avaldust, mis puudutasid vanema õiguseid lapse suhtes ja lapsega suhtlemise reguleerimist (Kohtute infosüsteem, 2006). Need arvud ei sisalda peresid, kes on omavahel suhtluskorra kokku leppinud kohtuväliselt. Seega kasvab Eestis pidevalt nende laste arv, kes peavad elama eraldielavate vanematega peredes. See näitab minu uurimisprobleemi aktuaalsust ja vajalikkust seda uurida.

Minu töö uurimisprobleem tuli praktikast. Töötades kohtutäituri büroos, nägin, kui raskendatud on suhtluskordade täitmine. Nägin palju vanematevahelisi konflikte ja lahkarvamusi, mis paratamatult mõjutavad ka lapsi. Oma töös täheldasin, et kohtu määratud suhtluskorrad on raskemini täidetavad või järgitavad, kui seda on vanemate omavahelise kokkuleppe tulemusel saavutatud suhtluskorrad. Kohtu määratud suhtluskorra täitmise probleeme on eelnevalt ka Eestis uuritud (Göttig, Uusen-Nacke, 2017; RAKE, 2013), kuid minule teadaolevalt pole Eestis uuritud suhtluskorra toimimist lapse igapäevaelus lapse enda vaates. Ühelt poolt on tegemist lapse õigusi järgiva meetmega, kuid selle toimimine lapse kogemuste vaates annab võimaluse suhtluskorra kriitiliseks ülevaatamiseks. Kui vanemad on suutnud siiski omavahel suhtluskorras kokku leppida, on see ilmselt ka lapse vajadusi rohkem arvestavam ja paindlikum, kui seda on kohtu määratud suhtluskord. Vanematevahelised lahendamata probleemid võivad väljenduda näiteks suhtluskorra paindumatuses ja lapse vajaduste mittearvestamises. Seadus määratleb suhtluskorra määramise protsessi, laste ja vanemate vahelised õigused ja kohustused, kuid selle kõrval on jäänud tagaplaanile lapse soovid ja kogemused pärast suhtluskorra määramist.

Minu magistritöö eesmärgiks on eraldielavate vanematega laste suhtluskorra kogemuste analüüs. Minu uurimistöö väljund praktikasse on see, et laste suhtluskorra kogemusi saaksid ka poliitikakujundajad arvesse võtta suhtluskorra määramise süsteemi täiendamisel ja muutmisel.

Uurimus põhineb kaheksal poolstruktureeritud individuaalintervjuul lastega, kelle vanemad elavad eraldi. Intervjuud lastega viisin läbi 27. jaanuarist kuni 23. veebruarini 2021.a.

Magistritöö esimeses osas kirjeldan perekonna struktuuride mitmekesisust. Annan ülevaate, mil viisil lapse perekond võib mõjutada lapse subjektiivset heaolu. Kirjanduse ülevaates käsitlen, kuidas toimib

jagatud ja võrdne vanemlus lahus elavate vanemaga laste elus ning milline on jagatud ja võrdse vanemluse kontseptsioon. Seejärel esitan, mida tuleb arvestada suhtluskorra määramisel, sealhulgas suhtluskorra regulatsioon Eesti kontekstis, mis sisaldab endas ka vanema ja lapse õiguslikku suhet. Kirjeldan ka suhtluskorra määramise protsessi. Töö esimese osa lõpus esitan uurimisprobleemi, uurimuse eesmärgi ja uurimisküsimused. Teist osa alustan uurimuse metoodika esitamisega, jätkan uurimuse kirjeldamisega ning teise osa lõpus toon enesereflektsiooni. Kolmandas osas annan ülevaate intervjuude analüüsist. Neljandas osas arutlen saadud tulemuste põhjal, teen järeldusi ning esitan soovitused.

Soovin tänada oma juhendajat Dagmar Kutsarit ning kaasjuhendajat Kristi Paronit, uurimuses osalenud lapsi ja nende vanemaid, kes andsid nõusoleku oma lapse osalemiseks minu uurimuses ja kõiki, kes abistasid osalejate leidmisel, eelkõige Tartu linna lastekaitsespetsialisti Maret Sildalat. Uurimuse läbiviimist toetas ETAG PRG700. Uurimus täidab nimetatud projekti ülesandeid.

1. KIRJANDUSE ÜLEVAADE

Peatükki alustan perekonna struktuuride muutuste kirjeldamisega ning käsitlen perekonna võimalikke mõjusid lapse subjektiivsele heaolule. Järgnevalt kirjeldan jagatud ja võrdse vanemluse erinevaid aspekte lahus elavate vanemate korral. Kolmanda teoreetilise lähtekohana kirjeldan vanema ja lapse õiguslikku suhet, suhtluskorra määramisprotsessi ning lapse parimate huvide põhimõtte sisu. Peatüki lõpus püstitan uurimisprobleemi ning sõnastan uurimuse eesmärgi ja uurimisküsimused.

1.1. Perekond

1.1.1. Perekonna mõiste

Perekond on muutuv nähtus ja keeruline on seda ühtselt määratleda (Eurostat, 2019). Perekonna mõiste asemel on hakatud statistikas rääkima leibkondadest kui subjektiivselt määratletud kooselu üksusest (Kutsar ja Raid, 2019: 86). Käesolevas uurimuses käsitlen perekonda kui kahest põlvkonnast – lastest ja nende vanematest koosnevat üksust.

Perekond, see on nii tavapärane ja iseenesest mõistetav sõna, võiks eeldada, et kõik teavad, mis on pere, aga tegelikult võib perekonna mõiste või sinna kuuluvate inimeste nimetamine olla väga varieeruv. Irene Levin (1999) on uurinud, et kui küsida ühelt isikute rühmalt, kas nad teavad, mis on perekond, on vastused jaatavad. Seevastu, kui küsida samalt grupilt, kes nende pere on, ei näita vastused sageli sama ühtsust (Levin, 1999: 93). Perekond võib ühe inimese jaoks olla ema, isa ja laps, teise jaoks aga ka onud, tädid, vanaemad ja vanaisad ning miks mitte ka mõned lähedased sõbrad. Perekonnana võib määratleda ka neid, kellelt inimene saab kõige rohkem emotsionaalset tuge (Widmer, 2006: 19). Seega saab öelda, et perekonna mõiste sisu varieerub nii inimeseti kui ka ajas ja ruumis (Levin, 1999: 102; Eurostat, 2019).

Perekonna struktuuris on viimase sajandi jooksul toimunud märkimisväärseid muutusi, mis omakorda muudab keeruliseks perekondade määratlemise, mõiste „perekond" on muutunud üha voolavamaks ja ühetähenduslikku standardpere pole olemas (Dinisman, Andresen, Montserrat, Strózik, Strózik, 2017: 1). Üha rohkem on ühiskonnas märgata perekonnastruktuuride mitmekesisust: on perekonnad, kus last kasvatab ainult üks vanem, on kärgpered, kus kasvavad paari ühised lapsed ning ka eelmistest

suhetest lapsed, lisaks on samasoolised paarid ning vabaabielulised suhted. Viimastel aastakümnetel on peaaegu kõigis Euroopa riikides perekonnavormid muutunud mitmekesisemaks ning nn keskklassi tuumperekonna (s.o abielus heteroseksuaalse paari ja nende bioloogiliste lastega leibkond) esinemissagedus on vähenenud (Kuronen, 2010: 22). Ka Eestis väheneb abielude populaarsus ja kasvab laste arv, kes elavad kas vabaabielus vanematega või ühe vanemaga peres (Sarv jt, 2021: 43; Sotsiaalministeerium, 2015: 12). Pereelu vormid on muutunud palju vabamaks ja me ei saa enam väita, et ainult abielus mees ja naine koos oma lastega moodustavad perekonna. Perekonnamuutused näitavad suundumust, kus leibkond koosneb kahest täiskasvanust koos lastega, kus üks on lapse bioloogiline ja teine mittebioloogiline vanem (Kutsar ja Nahkur, 2021:1). Kas need muutused on positiivsed ja annavad meile rohkem valikuvabadust või on need hoopis ühiskonda ja pereelu kuidagi nõrgendanud? See arvamus on inimeseti kindlasti erinev, kuid need muutused on toonud omakorda kaasa mitmeid uusi arengujooni.

Paarisuhted on aja jooksul muutunud ebastabiilsemaks, mida kinnitab ka lahutuste protsendi tõus, mis kasvas Kesk-Ida-Euroopas kuni 1980. aastate alguseni järk-järgult, stabiliseerus 1990. aastate lõpuni ja tõusis uuesti 2000. aastate alguses, mis viitab sellele, et umbes kolmandik abieludest puruneb (Oláh, 2015: 9). Need uued suundumused mõjutavad kindlasti ka lapsi, kes peredes kasvavad. Minu uurimus keskendub lastele, kes kasvavad lahutuse või lahkumineku järgselt eraldielavate vanematega peredes.

1.1.2. Lapse perekond ja subjektiivne heaolu

See, kuidas laps oma perekonda määratleb pärast vanemate lahkuminekut, võib olla lapseti varieeruv. Perekonna subjektiivne liikmelisus võib muutuda mõne elusündmuse tõttu, kui perre lisandub või sealt arvatakse välja liikmeid (Kutsar ja Raid, 2019: 86). Vanemate lahkuminek mõjutab lapse elukorraldust kindlasti märkimisväärselt ning tihti võib vanemate käitumine lahkumineku protsessis mõjutada ka laste perekonna tunnetust. Vanemate lahkuminek on lapse jaoks emotsionaalselt raske ning võib tekitada lapses segadust, kas perekonna juurest lahkunud vanem on siiski perekonna osa või ei kuulu ta enam nende juurde. Lisaks võib lapse perekonna määratlust mõjutada ka see, kui tema vanemad on leidnud enda kõrvale uued kaaslased ning peres kasvavad uued lapsed. Eraldielavate vanemate puhul võib laps tunda ennast ema ja isa perekonna vahel, kuna ema ja isa endiste partneritena ei hoia omavahel enam tihedat sidet ning lisaks ei pruugi laps ema ja isa uusi kaaslasi enda

perevõrku ühendada (Kutsar ja Raid, 2019: 89-90; Widmer, 2006: 21). Varasemalt on tehtud uuringuid, mis kinnitavad, et veresuhetel baseeruvad suhted on kindlamad ja neid muudetakse ka subjektiivselt vähem kui liidusuhete kaudu perekonda liitunud inimeste puhul (Widmer, La Farga, 2000: 118). Seega võiks arvata, et laps siiski hoiab oma endist perekonda koos ema, isa, õdede ja vendadega ning võtab raskemini vastu uusi liikmeid, nagu näiteks ema või isa uued elukaaslased.

Peresisesed suhted on olulised nii laste heaolu arenguks kui ka nende hinnanguks oma perekonnale ja üldisele eluga rahulolule (Dinisman jt, 2017: 5). Minu uurimus hõlmab muuhulgas laste enda hinnanguid oma elule, seda nii tagasivaates ajale, mil vanemad lahutasid või lahku kolisid ning ka hinnangut oma praegusele elule. Mitmed uuringud on kinnitanud, et mõlema bioloogilise vanemaga koos elavate laste subjektiivne heaolu hinnang on kõrgem, kui seda on üksikvanemaga elavatel või kasuvanemaga elavatel lastel (Bradshaw, Keung, Rees ja Goswami, 2011; Dinisman jt, 2017; Kutsar ja Nahkur, 2021). Nendest uuringutest selgus, et mõlema vanema juures elavad lapsed on just peresuhetega rohkem rahul ning on õnnelikumad, kui seda on lahutatud vanematega lapsed (Bradshaw jt, 2011; Dinisman jt, 2017; Kutsar ja Nahkur, 2021). Laste hulgas, kes elavad koos mõlema oma vanemaga, on rohkem neid, kes nõustuvad, et nad tunnevad end kodus turvaliselt ja saavad perega ühiselt aega veeta (Dinisman jt, 2017: 7). Kui perekond toimib ja laps saab kasvada kahe armastava vanema keskel, on loomulik, et laps tunneb ennast hästi ja hoituna, kuid kahjuks peavad paljud lapsed saama hakkama tingimustes, kus kahe vanemaga koos aja veetmine ei ole võimalik.

Põhjustena, miks lahus elavate vanematega laste ning üksikvanematega laste subjektiivne heaolu on madalam kui kahe vanemaga perede lastel, on toodud ka ühiskonna toetust või eelistust kahe täiskasvanu tuumperele ning lisaks võib ka majanduslik ebakindlus olla üks teguritest, mis mõjutab lahus elavate vanematega või üksikvanematega kasvavaid lapsi (Dinisman jt, 2017: 8). Ühiskonna eelistus perekonna struktuuri osas ning majanduslik ebakindlus võib lastele kaasa tuua ka nende eakaaslastepoolse kiusamise, mis omakorda viib nende laste subjektiivse heaolu madalamale (Dinisman jt, 2017: 8). Ka Eesti ühiskonnas võib märgata kohati kahe vanemaga laste paremat positsiooni nende laste kõrval, kes kasvavad ühe vanemaga või kelle vanemad on lahutatud. Kahe vanemaga perekondades võib olla ka rohkem võimalusi vaesuse negatiivsete mõjude leevendamiseks, kui seda on ühe vanemaga või lahus elavate vanematega perekondadel (Dinisman jt, 2017: 9). Vanemate lahutus toob endaga kaasa kindlasti mitmeid muutusi laste elukorralduses, nagu näiteks elukoha muutus, sellest tulenevad kooli ja sõprade vahetumised, need on samuti tegurid, mis mõjutavad laste subjektiivset heaolu (Dinisman jt, 2017: 9). Kutsar ja Soo (2020) on leidnud, et madala subjektiivse

heaolu tasemega noored kogevad lisaks probleemidele koolis ka vähe vanemate tuge ning nendega arvestamist. Seega on eriti oluline, et täiskasvanud oskaksid lapsega rääkida, noort märgata, teda kuulata, püüda mõista ja temaga arvestada (Kutsar ja Nahkur, 2021; Kutsar ja Soo, 2020: 22). On mitmeid tegureid, mis mõjutavad lahus elavate vanematega lapsi ja nende heaolu, eelkõige tundub siiski, et need on tegurid, mida vanemad saaksid tulevikus omalt poolt mõjutada, et ka lahutatud vanematega lapsed saaksid ennast tunda turvalisemalt ja õnnelikumalt.

Nii nagu perekonna struktuur võib lapse heaolu kahandada, võib perekond lapse heaolu ka kasvatada. Perekond on üks olulisemaid laste heaolu soodustavaid tegureid (Dinisman jt, 2017: 2; Kutsar ja Nahkur, 2021). Ka ÜRO lapse õiguste konventsioon rõhutab perekonna olulisust lapse jaoks ning tunnistab, et lapse isiksuse täielikuks ja harmooniliseks arenguks peab laps kasvama perekonna keskel õnne, armastuse ning üksteisemõistmise õhkkonnas (Lapse õiguste konventsioon, 1989). Noor sõltub vanematest ja tema heaolu mõjutab vanemate üldine toimetulekuvõime (näiteks suhe tööturuga, sissetulek, üldised väärtused) ja toimetulek vanemana (Kutsar ja Soo, 2020: 22). Oluline on perekonna positiivset mõju lapsele säilitada ka pärast vanemate lahkuminekut, mis tundub olevat siiski enamik peredes keeruline ülesanne. Selleks, et see õnnestuks, on vaja teada komponente, mis aitavad laste heaolu tõsta või seda säilitada. Lapsed on viidanud heaolu tegurite mõjutajatena lisaks pereelule ka sõpru (Dinisman jt, 2017: 2; Kutsar ja Soo, 2020), mis on igati loogiline, kuna sõpradega veedetakse pere kõrval palju aega koos. Lapsed soovivad, et nendega konsulteeritakse, isegi kui lõplik otsus pole nende enda teha (Dinisman jt, 2017: 2). Kaasatus on oluline meie kõigi jaoks ning ka lapsed tahavad saada osa pereelus toimuvast. Lastele meeldib, kui peres on head suhted, armastus ja tugi ning neile ei meeldi perekonfliktid, nad saavad rohkem hakkama lahusoleku ja muude stressidega, kui tunnevad end hooldatuna (Dinisman jt, 2017: 2). Laste subjektiivset rahulolu mõjutab ka stabiilsus, mõlema vanemaga koos elavad lapsed tajuvad enda elu siiski palju stabiilsemana, kui seda lahus elavate vanematega lapsed tunnevad (Dinisman jt, 2017: 2). Lisaks tuleks kahe vanema pere ja muud tüüpi perekondade vaheliste erinevuste arutamisel esile tõsta mõistet „suhtekvaliteet", mis mõjutab laste heaolu (Dinisman jt, 2017: 29; Kutsar ja Nahkur, 2021). Vanematevaheline suhtekvaliteet ja omavaheline suhtlemioskus on kindlasti üks võtmeteguritest, mis võib mõjutada lapse heaolu mõlemas suunas ning mida vanemad saavad ise kontrollida ja muuta (Kutar ja Nahkur, 2021). Laste heaolule aitavad kaasa vanemate õiglane kohtlemine, mõnus ajaveetmine, koos õppimine, lapse kuulamine, laste arvamusest ja turvalisusest huvitatud vanemad (Dinisman jt, 2017: 9; Kutsar jt, 2019; Kutsar ja Nahkur, 2021). Suhte kvaliteeti aitavad tõsta lapsega koos lõbus ajaveetmine, koos rääkimine ning koos õppimine (Dinisman jt, 2017: 9).

Mina lähtun oma uurimises sellest, et lapse heaolu parandamiseks tuleb meil pöörduda lapse enda poole ja uurida tema enda käest, kuidas me saaksime tema elu paremaks muuta, et ta tunneks ennast hästi ja hoituna. Oluline on dialoog lapse ja täiskasvanu vahel (Kutsar ja Nahkur, 2021: 14).

Kuna perekonnad on haprad püsima ning palju on lapsi, kelle vanemad on lahus või lahutatud, st elavad erinevates kohtades, siis on vaja leida lastele parim viis, kuidas nad saaksid enda mõlema vanemaga suhtlust jätkata. See, milline hooldusõigus vastab kõige paremini lapse huvidele, oleneb pere elukorraldusest, kummagi vanema suhtest lapsega ning soovist ja võimalusest last puudutavates olulistes asjades kaasa rääkida (Sarv jt, 2021: 29). Üks viis, kuidas ühist hooldusõigust lapse üle teostada, on jagatud vanemlus.

1.2. Jagatud ja võrdne vanemlus lahus elavate vanemate korral

1.2.1. Jagatud vanemlus

Jagatud vanemlus *(ingl shared parenting)*, tähendab, et mõlemad vanemad osalevad lapse kasvatamisel ja panustavad sellesse ka pärast lahkuminekut. Jagatud vanemluse puhul on sageli küsimus, milline on piisav aeg ühele vanemale lapsega koos viibimiseks, et säiliks lapsega lähedane suhe. Fabricius (2019) uurimus kinnitab, et noorte täiskasvanute praegune emotsionaalne turvalisus paranes lapsepõlves vanematega veedetud aja kasvuga. Sagedasem kontakt isaga toob lapsele kasu, vähendamata lapse ja ema suhete kvaliteeti (Warshak, 2014: 9), kuid pikaajaline lapse eraldamine emadest kahjustab last (Fabricus, 2019: 25). See justkui tähistab seda, et mida rohkem laps saab kummagi vanemaga aega veeta, seda parem. Jagatud vanemlusest räägitakse sellistel juhtudel, kus lapsed elavad pärast vanemate lahkuminekut vähemalt 35% ajast koos ühe või teise vanemaga (Nielsen, 2011; Warshak, 2014: 10). See tähendab, et laps käib mitme kodu vahet ning elab vaheldumisi kummagi vanema juures. Jagatud vanemlus kogub järjest rohkem populaarsust ning selle kohta on uuringuid (nt Fabricius, 2019, Nielsen, 2011), mis kinnitavad, et see on lahus elavate vanematega lapse arengule ja heaolule positiivse mõjuga, sama on kinnitanud ka ÜRO lapse õiguste komitee (CRC General Comment No. 14, p 67).

Ühine hooldusõigus peaks jätkuma ka pärast vanemate lahuminekut, see tähendab, et mõlemal vanemal peaks olema võimalus oma lapse elus osaleda, olgu see siis kasvatusküsimuste otsustamine, koos

kvaliteetaja veetmine või lapsega ühiselt õppimine. Lapse heaolu jaoks on oluline, et tal säiliks ka pärast vanemate lahuminekut lähedane suhe mõlema vanemaga ning jagatud vanemluse praktika peaks sellele kaasa aitama. Samas on küsitav, kas iga pere jaoks peaks kehtima kindel päevade arv, mil laps suhtleb oma vanematega või võiks siin siiski olla rohkem iga pere eripärast lähtuv lähenemine. Lapsel peaks olema mõlemale vanemale võimalikult võrdne vanemliku aja proportsioon, mis on selle pere jaoks võimalik vastavalt selle pere individuaalsele eripärale ja ajakavale (Fabricius, 2019: 6).

Jagatud vanemluse puhul räägitakse seega rohkem ajalisest ja formaalsest jagamisest, mille alusel laps veedab aega koos oma mõlema vanemaga, aga vähem räägitakse sel juhul vanema ja lapse suhte kvaliteedist ja selle mõjust lapse ja vanema lähedusele. Järgnevalt käsitlen just jagatud vanemluse kvaliteeti ja tähendust lapse jaoks ja seda võrdse vanemluse kontekstis.

1.2.2. Võrdne vanemlus

Lahus elavate vanemate ja laste suhtluse kontekstis räägitakse niisiis ka võrdsest vanemlusest *(ingl equal parenting/ co-parenting)* (Sadowski, McIntosh, 2016), mis ei ole ainult ajaline, vaid on ka sisuline mõiste. Mina käsitlen oma uurimises võrdset vanemlust kui sisulist lähenemist lapsega suhtlemisele. Formaalselt võiks võrdsest vanemlikust ajast rääkida juhul, kui laps veedab iga vanemaga 13-15 päeva kuus, mis tähistabki võrdset (50%) vanemlikku aega lapsele iga vanemaga (Fabricius, 2019: 8). Samas olen nõus Sadowski ja McIntoshi (2016) uuringus toodud väitega, et vanemate võrdne ajajaotus ei lahenda lapse jaoks seda probleemi, kui ta tunneb, et ta vajab hetkel just teist vanemat ja tunneb igatsust tema järele (Sadowski ja McIntosh, 2016: 82). Seega ei tehta ilmtingimata laste elusid paremaks ja lihtsamaks neile pelgalt võrdse vanemliku aja võimaldamisega. Nii nagu vanemad tihti ei saa kokkuleppele lapsega veedetava aja osas, siis tegelikult on see nii ka uurijate seas. On neid, kes väidavad, et lapse heaolule ning arengule on parim, kui laps saab võrdselt aega veeta mõlema vanemaga (Fabricius, 2019; Nielsen, 2011), kuid on ka neid, kes leiavad, et võrdse aja veetmine mõlema vanemaga pole esmatähtis lapse heaolu tagamiseks (nt Sadowski ja McIntosh, 2016; Warshak, 2014).

Aja jagamine iseenesest ei too lapsele kindlust. Lapsele on oluline ka suhete kvaliteet kummagi vanemaga ja see kindlasti määrab ka palju selles osas, kellega laps tahab rohkem aega veeta. Sadowski ja McIntoshi (2016) korraldatud uurimus kinnitas, et lapse hääl sellel teemal suunab fookuse ajast kui turvalisuse võtmetegurist vanemate elukorralduse kehtestamisele, nimelt viisidele, kuidas kumbki vanem jääb lapse jaoks tundlikuks, kättesaadavaks ja kaitsvaks (Sadowski ja McIntosh, 2016: 83). See oli uurimus, kus uuriti laste subjektiivseid arvamusi ja kogemusi, mis on pigem haruldane selles valdkonnas, kuna enamik jagatud vanemluse ja suhtluskorra uuringuid siiski põhineb objektiivsetel lapse arengu ja heaolu kasvatavate tegurite välja toomisel. Lihtsam on formaalselt struktureerida lapse aega ja tegevusi, kuid vähem on pööratud tähelepanu suhete uurimisele.

Seega on lapse ja vanemate suhtluse korraldamisel oluline järgida mitte ainult päevade arvu kuu lõikes, vaid jälgida võiks ka lapse ja kummagi vanema suhete regulaarsust (Fabricius, 2019; Warshak, 2014). Lapsel peaks säilima ka mingi kindel rutiin ja oluline on, et mõlemad vanemad saaksid osa lapse rutiinsetest tegevustest, nagu näiteks kooli minek, õppimine, trenni viimine, magama minek. Selline korraldus võimaldab igal vanemal õppida tundma lapse individuaalseid vajadusi ja lihvida iga arenguperioodi jaoks kõige sobivamaid vanemlikke oskusi (Fabricius, 2019: 28; Warshak, 2014: 6, 7). Ajaline graafik peab samas olema paindlik, et laps saaks ka vastavalt oma vajadustele suhtlust korralda ja vajadusel muudatusi teha.

Lisaks päevade arvule ning regulaarsusele on oluline ka see, kui pikk vahe jääb lapse ja ühe vanema kohtumiste vahele (Fabricius, 2019; Warshak, 2014). Kui lapse ja lahus elava vanema kohtumise vahele jääb liiga pikk aeg, võib lapse igatsus kasvada liiga suureks ja tal on sellega raske hakkama saada või seda taluda. Lapse ja vanemate kiindumussuhte säilitamise tõenäosus on suurem siis, kui vähendame laste ja kummagi vanema vaheliste lahusolekuaegade pikkust, pakkudes samas mõlemale vanemale piisavalt vanemlikku aega (Fabricius, 2019: 28). Lisaks aitab laste ja isade suhete kvaliteedile kaasa see, kui laps saab ka öösiti isa juures olla (Fabricius, 2019: 27; Warshak, 2014). Kuna on ka peresid, kus laps elab põhiliselt just isa juures, siis tõlgendaksin ma seda nii, et lapse ja vanema suhte kvaliteedile aitab kaasa see, kui laps saab öid veeta mõlema vanema juures. Sellisel juhul võib lapsele ühe ja teise vanemaga veedetud aeg olla sarnasema struktuuriga, kui seda oleks elamine mõlema vanemaga koos. Laps saab veeta mõlema vanemaga regulaarselt aega, kogedes argipäeva rutiini ja nädalavahetuste puhkuse päevi mõlema vanemaga.

Sadowski ja McIntoshi (2016) uuringust selgus, et laste emotsionaalse turvatunde tekkele aitab kaasa see, kui vanemad suudavad aeg-ajalt ühiselt aega veeta, luues lapsele tervikliku perekonna tunde selles sisalduva turvalisusega. Lapsed on tundnud vanemaid koos nähes naudingu ja uhkuse hetki, kui nad näevad, et vanemad suudavad olla ühes füüsilises keskkonnas ja seda tehes mitte tülitseda (Sadowski, McIntosh, 2016: 72-73). Lapsed tegelikult tahavad kogeda pere ühiseid hetki ka pärast perekonna lahkuminekut.

Seega võrdne vanemlus ei pruugi alati tähendada võrdset osalust ja tähtsust lapse elus. Oluline on lapse ja vanema suhte kvaliteet ning lapse emotsionaalne ja füüsiline turvalisuse tunne (Sadowski, McIntosh, 2016; Warshak, 2014). Samuti on oluline meeles pidada, et lapse kiindumissuhe oma vanematega ei ole tähtsuse või olulisuse hierarhias, lapsele võivad mõlemad vanemad olla võrdselt olulised (Warshak, 2014). Vanemad ei tohiks võistelda lapse aja eest. Minu silmis pole tähtis ainult see, et toimiks jagatud vanemlus või võrdne lapse jagamine, vaid oluline on, kuidas on selleni jõutud või mis hinnaga see saavutatud on. Kui jagatud vanemlus saavutatakse lõputute kohtus käimiste ja vanematevahelise võimumängude tagajärjel, siis pole see kindlasti lapse heaolu ja huve arvestav. Vanemad peaksid suutma luua lapsele ohutuna tunduva keskkonna, kus ei ole omavahelisi konflikte, pingelist olustikku ja halbu emotsioone. Oluline on, kuidas laps tunneb ennast olukorras, kus suhtluskord paberil on kindlaks määratud lapse parimates huvides, kuivõrd tehtud otsus tema igapäevaelus toimib. Sadowski, McIntoshi (2016: 70) uurimus näitas, et laste kogemused jagatud hooldusest vanemate lahkumineku järgselt võivad erineda sõltuvalt lapse suhtest mõlema vanemaga, nende suhete kvaliteedist ja vanemliku korra paindlikkusest või jäikusest.

1.3. Eraldielavate vanematega lapse suhtluskord

1.3.1. Vanema ja lapse õiguslik suhe: seadusandlik taust

Vanema ja lapse õiguslik suhe on reguleeritud mitmete õigusaktidega. Perekonnaseadus (edasipidi PKS) § 113 sätestab üldpõhimõtte, et vanem ja laps on kohustatud teineteist toetama ja teineteisest lugu pidama ning arvestama teineteise huve ja õigusi. Eesti Vabariigi põhiseaduse (edaspidi PS) § 27 lg-st 3 tuleneb vanematele õigus ja kohustus kasvatada oma lapsi ja hoolitseda nende eest. Mõlemad vanemad vastutavad ühiselt lapse üleskasvatamise ja arendamise eest (PKS § 117). Vanematel on lapse suhtes ühine hooldusõigus (PKS § 117), kui kohus ei ole lapse huvide kaitseks rakendanud hooldusõigust piiravaid meetmeid, juhul kui vanema tegevus ohustab last (PKS § 134). Vanemate

õigused ja kohustused oma lapse suhtes on võrdsed (PKS § 116). PKS § 143 lg 1 järgi on lapsel õigus isiklikult suhelda mõlema vanemaga ning mõlemal vanemal on kohustus ja õigus suhelda oma lapsega. Vanemad peavad hoiduma PKS § 143 lg 2 esimese lause järgi tegevusest, mis kahjustab lapse suhet teise vanemaga või raskendab lapse kasvatamist. Lapsega koos elav vanem on kohustatud üldjuhul lubama lapsel lahus elava vanemaga suhelda ning toetama igati lapse ja teise vanema kontakti, sh julgustama last teise vanemaga suhtlema ja olema lapsele teise vanemaga suhtlemisel emotsionaalselt toeks (Riigikohtu tsiviilkolleegiumi määrus, edasipidi RKTKm 3-2-1-6-12 p 18).

Nendest põhimõtetest tulenevalt peab suhtluskord vastama lapse parimatele huvidele ja suhtluskorra määramisel tuleb sellega arvestada. Vanemad peavad pärast lahkuminekut või juba lahkuminekuprotsessis arvestama nii enda õiguste kui ka kohustustega, kuid eelkõige peavad nad keskenduma laste õigustele ja lähtuma lapse parimate huvide põhimõttest.

1.3.2. Suhtluskorra määramine

Kui vanemad ise ei suuda omavahel kokkuleppele jõuda, kas või kuidas laps oma mõlema vanemaga suhtlemist saaks jätkata, siis võivad vanemad pöörduda lahkhelide lahendamiseks kohtusse. PKS § 143 lg 2^1 sätestab, et vanemate lahuselu korral lepivad vanemad kokku lahuselava vanema ja lapse suhtlemises. Vanemate vaidluse puhul määrab vanema ja lapse suhtlemise korra vanema nõudel kohus (PKS § 143 lg 2^1). Suhtluskord kirjeldab tavaliselt lahutatud vanemate suhtlust oma lapse või lastega, mis sisaldab lapse ja vanema suhtluse viisi (sagedust ja kestust), suhtlemise aega, kohta, lapse üleandmise viisi, vajadusel kolmanda isiku juuresviibimise kohustust ning punkte, millisest tegevusest peavad vanemad suhtluskorra täitmisel hoiduma (Sarv jt, 2021: 30). Suhtluskord peab kindlasti järgima laste õigusi ning vanemate puhul lisaks ka kohustusi.

Riigikohtu hinnangul on suhtlemise korra määramise eesmärk tagada eelkõige lapsele võimalus tunda lahus elavat vanemat ja säilitada lahus elava vanemaga lähedased suhted (RKTKm 3-2-1-113-14 p 26). Suhtluskord annab ülevaate vanematele, kuidas lapsega suhelda nii, et mõlemad vanemad saaksid oma õigusi ja kohustusi lapse suhtes realiseerida, seejuures hoides ära edasipidised vanematevahelised lahkhelid suhtlemise korraldamisel. Kuigi suhtluskorra eesmärk on tagada lapse õigust mõlemale vanemale, siis praktikas ei pruugi kindla suhtluskorra määramine lahendada probleeme pere toimimise seisukohast. Probleeme tekitabki enamasti see, kui vanemad siiski ei pea kokkulepitud

suhtluskorrast kinni või kui vastupidi üks vanematest on kinni kindlas suhtluskorras ning eirab teiste pereliikmete, sealhulgas lapse soove muudatuste tegemisel.

1.3.3. Lapse parimate huvide põhimõte suhtluskorra määramisel

Suhtluskorra määramise ja täitmise keskmes peavad olema alati lapse parimad huvid. Seda rõhutavad kõik dokumendid, mis suhtluskorraga seonduvat kirjeldavad.

ÜRO lapse õiguste konventsiooni (edaspidi LÕK) artikkel 3 punktid 1 ja 2 sätestavad, et igasugustes lapsi puudutavates riiklike või erasotsiaalhoolekandeasutuste, kohtute, täidesaatvate või seadusandlike organite ettevõtmistes tuleb esikohale seada lapse huvid. Osalisriigid seavad eesmärgiks tagada lapsele tema heaoluks vajalik kaitse ja hooldus, arvestades tema vanemate, seaduslike hooldajate või teiste tema eest seaduslikult vastutavate isikute õigusi ja kohustusi ning võtavad selleks kasutusele kõiki vastavaid seadusandlikke ja administratiivmeetmeid (LÕK art 3). LÕK-i artiklis 3 sätestatud põhimõte on ülevõetud ka eesti õigusesse, nimelt sätestab lastekaitseseaduse § 21 lapse parimate huvide esikohale seadmsie põhimõtte. Vanem peab oma õigusi teostades pidama alati silmas lapse parimaid huve ja teostama vanema õigusi heas usus (RKTKm 3-2-1-6-12 p 18). Lapse parimad huvid peavad olema vanemate tähelepanu keskpunktis (LÕK art 18). PKS § 118 lg 1 sätestab, et ka hooldusõiguse teostamisel peavad vanemad silmas pidama lapse igakülgset heaolu.

Lapse parimate huvide mõistet on raske täpselt sisustada, see hõlmab endas nii palju erinevaid osi ja sõltub kindlasti paljuski iga lapse eripärast. Lapse parimate huvide mõiste on keeruline ja selle sisu tuleb kindlaks määrata igal üksikjuhul eraldi (General Comment No. 14, 2013, p 32). Lapse parimad huvid võivad erineda iga lapse puhul, sõltudes lapse eripärast, seega ei saa me paika panna täpseid kriteeriume, mis on iga lapse parimates huvides. Suhtluskorra kontekstis ei saa me samuti öelda, et jagatud vanemlus on kõigi laste parimates huvides. Olukord, kus laps elab võrdselt mõlema vanema juures, võib ühele lapsele sobida ja olla tema arengule ja heaolule parim, aga kõrval võib olla laps, kes tunneb ennast kindlalt ühes kodus ning soovib oma teise vanemaga veeta vaid nädalavahetused. See võib lapseti erineda ja seega ei saa me öelda kindlaid kriteeriume suhtluskorras, mis tagavad kõigi laste heaolu. Peame lähtuma mingitest kindlatest põhimõtetest, mida tuleks iga lapse parimate huvide väljaselgitamisel jälgida. Lapse parimate huvide mõiste on seega paindlik ja kohandatav just selleks,

et seda saaks erinevate laste juhtumite puhul vastavalt sisustada, võttes arvesse just selle lapse olukorda ja soove (General Comment No. 14, 2013, p 32).

Tihti võib erineda see, mis on laste parimad huvid ning mis on ühiskonna ja riigi parimad huvid (Morrow, 2011). Samuti võib erineda ka lapse ja lapsevanemate parimad huvid. Kindlasti on lastel vähem võimalusi enda huvide kaitsmiseks, kui seda on täiskasvanutel ning seega peavad täiskasvanud erilist tähelepanu pöörama sellele, et lapsed saaksid ka ise öelda, mis on nende arvates neile selles olukorras parim.

ÜRO lapse õiguste komitee on andnud välja ka oma seisukohad, milliseid aspekte tuleb lapse parimate huvide hindamisel arvesse võtta. Esiteks peame võimaldama lapsel väljendada oma vaateid ja seisukohti, mis tuleneb ÜRO lapse õiguste konventsiooni art 12 (General Comment No. 14, 2013, p 53 a). Samuti peame võtma arvesse lapse identiteeti, eripära (LÕK art 8). Lastel on kindlasti universaalsed põhivajadused, mis peavad olema tagatud, kuid siis on ka iga lapse eripärast tulenevad vajadused ja soovid. Laste erinevad vajadused võivad sõltuda nende isiklikest, füüsilistest, sotsiaalsetest ja kultuurilistest aspektidest, sealhulgas nende arenguvõimest (General Comment No. 14, 2013, p 55 b). Lisaks tuleb lapse parimate huvide hindamisel arvesse võtta perekonna säilitamise ja suhete hoidmise olulisust (General Comment No. 14, 2013, p 58 c). Lapse parimate huvide hindamine ja kindlaksmääramine on hädavajalik lapse võimaliku vanematest lahusoleku kontekstis (LÕK artiklid 9,18,20). Lapsel peab olema õigus oma vanematega suhelda ja nende juures kasvada. Lapsel, kes on lahus oma ühest või mõlemast vanemast, peab olema õigus regulaarselt hoida isiklikke suhteid ja otsest kontakti mõlema oma vanemaga, välja arvatud juhul, kui see on vastuolus lapse parimate huvidega (General Comment No. 14, 2013, p 60).

Reeglina peaksid vanemad teostama oma vanemlikke õigusi lapse parimaid huve silmas pidades, kuid praktikas tuleb paraku ette ka olukordi, kus vanem kahjustab oma tegevuse või tegevusetusega lapse arengut (Aru ja Paron, 2015: 379). Sellisel juhul eksisteerib huvide konflikt, kus omavahel on vastuolus lapse huvid: ühest küljest olla oma vanemate poolt hooldatud ja mitte olla neist lahutatud ning teisest küljest lapse õigus turvalisele ja arendavale kasvukeskkonnale (Aru ja Paron, 2015: 379). Lisaks võivad omavahel põrkuda ka vanemate ja lapse huvid (Aru ja Paron, 2015: 379). Seega võib vanemapoolne vägivald, vanemlikke oskuste puudumine, üldise toimetuleku ebapiisavus või vanema keeruline vaimne seisund tekitada olukorra, kus lapse parimad huvid ei ole kaitstud.

Lapse parimate huvide komponente tuleb järgida ja sisustada ka iga perekonna suhtluskorda paika pannes või seda täites, seda peaksid tegema nii lapsevanemad kui ka kohus, kui vanemad ise lapsega suhtlemise osas kokkuleppele pole jõudnud. Muidugi võib tulla ette olukordi, kus lapse huvid põrkuvad täiskasvanute huvidega ja sellisel juhul tuleb püüda leida kompromiss, nagu seda tuleks teha ka siis, kui vanemate omavahelised huvid ei ühti. Kuid kui siiski pole võimalik lapse ja täiskasvanute huvisid arvestades kompromissini jõuda, siis tuleb lapse parimad huvid seada proriteediks (General Comment No. 14, 2013, p 39). See peaks olema selge signaal lapsevanematele, et lapsega suhtlemise korraldamisel tuleb neil jätta omavahelised probleemid ja lahkhelid tagaplaanile ja tuleb keskenduda lapse parimatele huvidele ja seada esikohale lapse vajadused. See peaks olema piisav motivatsioon selleks, et jõuda kokkuleppele lapse kasvatamise osas ning seejuures võimaldada lapsel suhelda mõlema oma vanemaga vastavalt tema enda vajadusi ja soove arvesse võttes.

1.3.4. Kohtumenetlus suhtluskorra määramisel

Kohus lahendab vanema õiguste määramist lapse suhtes ja lapsega suhtlemise korraldamist hagita menetluses (Tsiviilkohtumenetluse seadustik, edasipidi TsMS § 550 lg 1 p 2). Vanema õiguste määramise lapse suhtes ja lapsega suhtlemise korraldamise võib kohus lahendada ka hagimenetluses, kui seda nõutakse koos abielu lahutamisega või elatise väljamõistmise hagimenetluses (TsMS § 550 lg 2). Hagita menetluses selgitab kohus ise asjaolud ja kogub selleks vajalikud tõendid (TsMS § 5 lg 3). Tulenevalt TsMS §-st 561 peab kohus last puudutavas menetluses nii vara kui võimalik ja igas menetlusstaadiumis püüdma suunata asjaosalisi asja kokkuleppel lahendama. Kohus peab asjaosalised võimalikult aegsasti ära kuulama ja juhtima nende tähelepanu võimalusele kasutada perenõustaja abi eelkõige ühise seisukoha kujundamiseks lapse hooldamisel ja tema eest vastutamisel (TsMS § 561 lg 1).

Hetkel töötatakse välja ka perelepitusteenust, kuhu lapsevanemad ise või siis suunamise teel saavad pöörduda. Perelepitusteenus keskendub eelkõige lapse hooldusõiguse, suhtlusõiguse ja ülalpidamisega seotud küsimustele (Sotsiaalministeerium, 2015: 85). Perelepituse eesmärgiks ei ole saavutada vanemate omavaheline äraleppimine, vaid see, et vaidlevad osapooled jõuaksid konkreetses vaidlusküsimuses mõlemale poolele sobiva lahenduseni (Sotsiaalministeerium, 2015: 85). Teenusega loodetakse suunata vanemaid kohtuvälise kokkuleppe saavutamisele ning vähendada sellega kohtusse pöördumiste arvu (Sotsiaalministeerium, 2015: 86). Muuhulgas soovitakse teenusega tagada lapse

õiguste ja huvide parem kaitse (Sotsiaalministeerium, 2015: 86-87). Seega võiks perelepitusteenus olla vanemate jaoks üheks alternatiiviks kohtusse pöördumisele.

TsMS § 552[1] sätestab, et kui on algatatud kohtumenetlus suhtluskorra määramiseks või hooldusõiguse küsimustes, siis kuulab kohus last puudutavas asjas ära vähemalt 10-aastase lapse isiklikult, kui seaduses ei ole sätestatud teisiti. Kohus võib ära kuulata ka noorema lapse (TsMS § 552[1]). Kohus teeb suhtluskorra otsuse, arvestades lapse parimate huvidega ning kuulab selleks ära lapsevanemad, spetsialistid ning võimalusel ka lapse enda. Ehk kohus teeb oma otsuse, kuulates ära erinevad osapooled, sh lapse ning lähtudes lapse parimatest huvidest. Paraku on näha, et kohtu määratud suhtluskorrad ei toimi nii, nagu vaja (Göttig, Uusen-Nacke, 2017). Üks asjaolu, mis viib kohtu poolt määratud suhtluskorra mittetoimimiseni, on see, et viimse üksikasjani ei ole võimalik lapse elukorraldust kavandada ega suhtluskorras fikseerida, mistõttu on oluline, et vanemad suudaksid lapse huvidest lähtudes kokkulepitud suhtluskorras vajaduse korral muudatusi teha (Siigur, Olm, Aru, 2019: 50). Ka lapse elu on pidevas muutumises ning vastavalt sellele peaks ka suhtluskorda korrigeerima. Kuigi kohus ja seadusandja on kindlasti püüdnud ja püüavad ka edasipidi leida parimaid lahendusi, mis aitaksid suhtluskordade toimimisele kaasa, tuleb arvestada ka sellega, et seadusega ei saa inimsuhteid lõpuni reguleerida (Siigur jt, 2019: 52). Seega võiksid vanemad leida alternatiive kohtusse pöördumisele, et saavutada omavahelise kokkuleppe teel suhtluskord, mis järgib lapse parimaid huve.

1.4. Uurimisprobleem, uurimuse eesmärk ja uurimisküsimused

Lapsi, kes peavad toime tulema suhtlemisega eraldielavate vanematega, on Eestis järjest rohkem. Vanematel on kohustus osaleda oma lapse kasvatamisel ja arendamisel ka pärast lahkuminekut ning lapsel on õigus säilitada lähedased suhted oma mõlema vanemaga. Paraku ei saa vanemad siiski alati lapse hooldus- ja suhtlusküsimustes üksmeelele ning sellisel juhul määrab vanemate ja lapse suhtluskorra kohus. Ühel või teisel viisil määratud suhtluskorra puhul ei ole teada lapse enda osalus suhtluskorra üle otsustamisel. Samuti ei ole uuritud laste käsitusi suhtluskorra sobivuse kohta nende igapäevaelus. Ühelt poolt on tegemist lapse õigusi järgiva meetmega, kuid selle toimimine lapse igapäevaelu praktika vaates annab võimaluse näha selle kitsaskohti ja suhtluskorra määramise parendamise võimalusi.

Minu magistritöö eesmärgiks on eraldielavate vanematega laste suhtluskorra kogemuste analüüs. Uurimisküsimustega liigun mööda ajatelge suhtluskorra määramisest kuni praeguse elukorralduseni. Samuti huvitab mind lapse hinnang oma heaolule sellel ajateljel ning talle enim sobiv olukord. Lähtudes jagatud/võrdse vanemluse põhimõttest ja sellest, et vanemad on moodustanud uued peretuumad, st elavad lahus, huvitab mind lisaks laste kodu teema: võiks arvata, et jagatud/võrdse vanemlusega vanemate puhul on ka lapsel jagatud/võrdne kodu.
Seega otsin vastuseid neljale uurimisküsimusele:

- Kuidas kirjeldab laps suhtluskorra määramist?
- Mida räägib laps muutustest oma elus pärast suhtluskorra määramist?
- Millisena näeb laps enda jaoks ideaalset olukorda?
- Kes on lapse arvates tema pere ja kus on tema kodu?

2. UURIMUSE METOODIKA

Selles peatükis kirjeldan uurimuse metoodika valiku teoreetilist lähtekohta, metoodikat, uurimuse käiku ja uurimusega seotud eetikaküsimusi ning esitan enesereflektsiooni.

2.1. Uurimuse teoreetiline lähtekoht

Traditsiooniliselt on lapsele vaadatud kui tulevasele täiskasvanule (Soo ja Kutsar, 2020: 6). 1990. aastate algusest hakkas aga levima traditsioonilise vaate (laps kui tulevane täiskasvanu) kõrval uus vaade lastele, kes elavad oma elu siin ja praegu, laps kui subjekt (Ben-Arieh, 2008; James ja Prout, 2015; Soo ja Kutsar, 2020: 6). Selle käsitluse kohaselt on lapsed aktiivsed sotsiaalsed tegutsejad, nad on loomupäraselt aktiivsed ja eesmärgipärased ning oma vanusele, teadmistele ja kogemustele vastava sotsiaalse kompetentsusega (Ben-Arieh, 2005; Soo ja Kutsar, 2020: 6). Oma uurimuses käsitlen ka mina lapsi täisväärtuslike subjektidena, kellel on oma kogemused, arvamused ja hinnangud. Lapse kogemused on ehtsad ja need räägivad sellest, kuidas laps subjektiivselt tunnetab oma elukorraldust ja selle sobivust tema igapäevaelus.

Laste vastused võivad täiskasvanute jaoks olla siiski ka ootamatud ja üllatavad (Kutsar ja Nahkur, 2021), kuid me võime nende vastuseid usaldada ning lähtuda põhimõttest, et laps on oma elu ekspert (Ben-Arieh, Casas, Frønes ja Korbin, 2013; Mason ja Danby, 2011). Lapse avaldatu võib olla midagi sellist, mille peale täiskasvanu pole mõelnud või mida on eitanud, kuid kui võtta kuulda lapse öeldut, saame luua uusi väljavaateid ja kinnitada uusi suundumusi laste elu parandamiseks (Soo ja Kutsar, 2020: 6). Täiskasvanuna ei saa eeldada, et me teame alati, mis konkreetsele lapsele kõige parem on, seega on vaja pöörduda lapse enda poole, et kaasata teda oma elu puudutavate otsuste tegemisse. Ben-Arieh (2005) rõhutab samuti, et uus laste heaolu kontseptsioon nõuab selgelt laste kaasamist oma elu ja tegevuse mis tahes uuringutesse. Lastele tuleb anda võimalus oma vaateid ja seisukohti avaldada (LÕK art 12; General Comment No. 14, 2013, p 53 a) ning ka mina oma uurimuses pöördun otse laste poole, et küsida nende enda arvamusi ja mõtteid suhtluskorra kogemuste kohta. Minu käsitlus lähtub seega lapsest kui aktiivsest toimijast, kes oskab anda hinnanguid oma elu kohta. Ma lähtun lapsest kui subjektist, kelle hääl on oluline ning kes oskab öelda, mis tema elukorralduses toimib ja mis mitte.

2.2. Metoodika

2.2.1. Metodoloogiline lähtekoht

Uurides laste kogemusi suhtluskorra määramises ja täitmises, kasutan kvalitatiivset uurimisviisi, kuna see võimaldab tõhusalt uurida inimeste unikaalseid kogemusi (Creswell 2007: 37). Kvantitatiivsed uurimused esitavad numbrilised näitajad, aga kvalitatiivse uurimusega on võimalik käsitleda laste enda kogemusi, mis võivad anda hoopis teise vaatenurga (Morrow, 2011: 3). Minu eesmärk on saada teada laste kogemused läbi nende enda lugude. Minu uurimuses osalevate laste suhtluskorrad on paika pandud erineval moel: kohtu kaudu, spetsialistide kaasabil, vanemate kokkuleppel ning on ka neid lapsi, kes saavad ise otsustada, millal ja mil viisil nad enda vanematega suhtlust korraldavad. Seega on kõigil neil lastel midagi ühist – nende vanemad on lahutatud või lahku kolinud ning enamik lastest peab enda lahuselava vanemaga suhtlema suhtluskorra alusel, siiski on kõigi nende laste kogemused suhtluskordadega unikaalsed.

Kvalitatiivset uurimismeetodit kasutatakse inimeste käitumise, tunnete, kogemuste, tavade, sotsiaalsete protsesside või eluolude uurimiseks (Creswell, 2007: 37) ning kuna mina soovin laste

suhtluskorra kogemusi, siis on antud uurimisviis sobiv. Minu eesmärgiks pole oma uurimuse lõpus tuua välja üldistusi, kuid ma soovin esitada minu uurimuses osalejate olukordade ja kogemuste mustreid ja minupoolseid tõlgendusi, mille põhjal töötan välja soovitused sarnases olukorras olevate laste elu paremaks muutmiseks.

2.2.2. Andmekogumismeetod

Andmekogumismeetodina kasutan segameetodit, millest esimene on joonistamise meetod. Minu eesmärk on saada teada, kes kuuluvad eraldielavate vanematega lapse subjektiivsesse perekonda pärast vanemate lahkuminekut. Selleks kasutasin lapsekeskset metoodilist lähenemisviisi, milleks on "joonista ja kirjuta". Tatlow-Golden ja Guerini (2010) järgi on see tõhus multimodaalne meetod, aitamaks lastel väljendada oma sotsiaalseid ja aktiivseid mina-kontseptsioone. Protseduuriliselt järgisin Isaacsi ja Levini (1984: 5) meetodit: andsin intervjuu sissejuhatuse järel lapsele A4 paberi ja küsisin lapselt: "Kas sa palun joonistaksid oma perekonnast pildi?" Kui laps oli joonistamise lõpetanud, palusin tal tutvustada, keda ta oli joonistanud. Nõnda sain teada, kes lapse jaoks kuuluvad tema perekonda pärast vanemate lahkuminekut ning lisaks sain seda meetodit kasutada jäämurdmise harjutusena, mida on kirjeldanud Crawford, Price ja Price (2015: 99). Joonistamise meetod aitas luua lapsega parema kontakti järgnevaks intervjuuks.

Teise andmekogumismeetodina kasutan poolstruktureeritud individuaalintervjuud, mis kajastab intervjueeritavate isiklikku kogemust. Intervjuu kava koostamisel lähtusin lapse küsitlemise käsiraamatus (2016) toodud põhimõtetest. Eelkõige jälgin, et plaanitav intervjuu maksimaalne pikkus ei oleks rohkem kui 45 minutit ja samuti on oluline, et küsimused oleks sõnastatud võimalikult lihtsalt ja lapsele arusaadavalt ning vältida tuleks suunavaid ning kas-küsimusi (Lapse küsitlemise käsiraamat, 2016). Intervjuu kavas on kolm põhilist küsimuste plokki (Lisa 1). Esimene neist käsitleb lapse praegust elukorraldust ning suhtlust vanematega. Teine teemaplokk on suunatud ajale, kui vanemad lahku kolisid ning kui päevakorda tuli teema, kuidas lapse elukorraldus edasi hakkab kulgema ning kolmas plokk käsitleb lapse soove vanematega suhtlemisel ehk siis vaadet, milline oleks lapse ideaalne elu.

Intervjuu kava testimiseks viisin läbi intervjuu ühe lapsega. Pilootintervjuuga testisin, kuidas minu küsimused lapsele mõjuvad, kas lapsel on neid küsimusi lihtne mõista ning kas ta oskab neile ka vastata. Kuna pilootintervjuu sujus hästi ja intervjuu kavas probleemseid kohti ette ei tulnud, siis ei

pidanud ma vajalikuks intervjuu kavas muudatusi teha. Seega sain juba pilootuurimuses osalenud lapse intervjuuga saadud andmed enda uurimistöö sisuanalüüsi kaasata.

Intervjuud viisin läbi eelnevalt koostatud intervjuu kava alusel, kuid vajadusel tegin muudatusi küsimuste järjekorras, sõnastuses või esitasin täpsustavaid küsimusi. Eelnev viitab poolstruktueeritud intervjuu olemusele (Lepik jt, 2014). Mina lähtusin igast lapsest ja teemasid arutasime vastavalt tema soovile. Mõne lapse puhul pidin paarist küsimusest ka loobuma, kuna lapse taust ei võimaldanud mõnele küsimustele vastata. Näiteks, kui lapse vanemad on lahutanud hetkel, mil laps oli 1,5 aastane, siis on enesestmõistetav, et ta ei mäleta sellest perioodist midagi, ka mitte seda, kuidas lahutusperiood talle mõjus ning mis mõtteid ja tundeid see temas tekitas. Samuti ei saanud ma küsida kohtus saadud kogemuste kohta, kui laps ega lapse vanemad kohtus suhtluskorra määramist pole arutanud.

Oluline on saada teada laste enda arvamused ja kogemused, ilma et lapsed tunneksid küsimustele vastamisel survet. Soovisin luua lapse jaoks neutraalse pinna, seega plaanisin intervjuud läbi viia Ülikooli õppehoones, kuid kahe lapse puhul see ei õnnestunud. Ühe lapse puhul ei leidnud me sobivat aega, millal laps saaks Ülikooli õppehoonesse tulla. Teise lapse puhul tuli aga vanemalt selge nõudmine, et kui ma tahan intervjuud läbi viia, siis peaks see toimuma nende kodus. Seega viisin kahe lapse puhul intervjuud läbi nende koduses keskkonnas.

2.2.3. Uurimuses osalejad

Esialgu plaanisin uurimusse kutsuda lapsed, kelle vanemad elavad lahus ja kes on vanuses 10-13 ning kellele on kohtu poolt määratud kindel suhtluskord. Osalejate otsimise faasis siiski laiendasin vanuselist piiri ning lõplik uurimuses osalejate vanuseline piir oli 9-13. Vanuseline määratlus osutus selliseks, kuna paljud lapsed on ilmselt juba selleks vanuseks kogenud perestruktuuri muutusi. Üsna pea pärast osalejate otsimise alustamist sain aru, et mul ei õnnestu nii lühikese ajaga leida valimisse ainult neid lapsi, kellele on kohtu poolt määratud suhtluskord vanematega, seega laiendasin valimit ka selles osas ning üritasin leida lapsi, kes suhtlevad kindlasti mõlema vanemaga, aga kohtus käimise kriteeriumi eemaldasin.

Minu uurimuses osales 4 poissi ja 4 tüdrukut ehk siis kokku intervjueerisin 8 last. Kõige noorem laps oli 9-aastane, 10-aastaseid oli kaks, 11-aastaseid oli samuti kaks, üks laps oli 12-aastane ja 13

aastaseid oli kaks. Kaheksast lapsest kaks last rääkisid intervjuu käigus ka oma õdedest-vendadest, kellega koos ta oma vanemate vahel liigub.

Lastel olid mõneti erinevad ka suhtluskordade määramise protsessid. Kolme lapse suhtluskorra oli määranud kohus. Ühe lapse vanemad olid kokkuleppele jõudnud lastekaitse spetsialisti kaasabil. Ta oli eelnevalt perega kohtunud, tema juures tehti otsus päevade osas, kui palju viibib laps isa juures. Lapse enda vabal valikul toimuv suhtlus vanematega oli kahel lapsel ning kahe lapse vanemad olid omavahel suutnud suhtluskorras kokku leppida. Lapsevanematel, kes suutsid suhtluses iseseisvalt kokku leppida, olid võrreldes teiste laste vanematega paremad omavahelised suhted siiani säilinud.

2.3. Uurimuse käik

Magistritöö üldine teema oli mul olemas juba magistriõppesse kandideerides. Seoses oma tööga kohtutäituri büroos nägin, et laste heaolu jääb suhtluskordade täitmisel tihti tagaplaanile ning sealt tekkis soov uurida, millised on laste kogemused pärast suhtluskordade määramist ning kuidas lapsed ise seda protsessi näevad ja kuidas tunnevad ennast pärast seda. Täpsema magistritöö teema valiku ja ettevalmistustega alustasin 2020. aasta sügisel. Koos oma juhendajaga otsustasime uurida eraldielavate vanematega laste suhtluskorra kogemusi. Algselt oli plaanis viia läbi kümme individuaalintervjuud.

Ettevalmistusi osalejate leidmiseks tegin detsembris 2020, kus algselt tegin teavitustööd oma lähikondsete ja sõprade seas, et nad jagaksid omakorda oma tuttavatele informatsiooni minu kavandatavast uurimistöö teemast ning annaksid teada, kui keegi soovib täpsemat infot või avaldab soovi osalemiseks. Oma tutvusringkonnast leidsin kaks perekonda, kelle vanemad olid kohe nõus, et nende laps minu uurimuses osaleb ning samuti olid mõlemad lapsed osalemisega nõus.

2021. aasta jaanuari alguses kirjutasin üheteistkümnele lastekaitsespetsialistile oma kavandatavast magistritööst, selle eesmärgist ja soovist leida kümme eraldielavate vanematega last, kes suhtlevad oma vanematega suhtluskorra alusel. Üheteistkümnest lastekaitsespetsialistist kaks vastasid mulle, kellest üks soovis minuga põhjalikumalt vestelda ja tõdes, et minu uurimistöö teema on väga oluline ning vajaks uurimist, samas nentides, et tema mind aidata ei saa, kuna muretseb siiski nende laste edasise heaolu pärast, kartes minu intervjuude negatiivset mõju lastele.

Ma pole kunagi ühtegi oma tegemist nii põhjalikult pidanud selgitama ja põhjendama, kui ma seda olen pidanud tegema seoses selle uurimusega. Siiski üks lastekaitsespetsialist oli nõus minuga kohe koostööd tegema. Ühiselt vaatasime üle lastekaitsega kokku puutunud perede kaustad aastatest 2019-2021. Leidsime 24 vanuseliselt sobivat last, kes kõik mingil määral on suhtluses mõlema oma vanemaga, suhtluskorra määramise taust oli siiski peredel mõneti erinev. Spetsialist kirjutas 23-le pere lapsevanemale, kuna ühel vanuseliselt sobival lapse perel oli parajasti kohtuasi pooleli ja lastekaitse leidis, et ajastus ei ole hetkel sobiv. Esmane kiri lapsevanematele tutvustas minu töö eesmärki ja vajalikkust ning küsis luba vanemate andmete edastamiseks mulle kui uurimuse läbiviijale. Vanemate vastused lastekaitsele olid kas jaatavad või eitavad ning oli ka neid, kes kirjale ei reageerinudki. Nendega, kes olid nõus mulle kontaktide edastamisega, sain järgnevalt juba ise ühendust võtta. Vastasin lapsevanemate täiendavatele küsimustele, hajutasin nende hirmud ning andsin kindluse, et minu uurimus ei tohiks kuidagi mõjuda lastele negatiivselt, minu soov on see, et lapsed saaksid neutraalsele isikule rääkida oma kogemustest ja tunnetest seoses lahutatud vanematega suhtlemisel ja oma elukorralduse muutumisest.

Terve jaanuari- ja veebruarikuu tegelesin vanematega suhtlemise, nende veenmise ja hirmude kaotamisega. See aeg oli minu jaoks väga kurnav, aeganõudev, vahepeal tundus, et ma ei jõua omadega kuhugi, aga siiski andis see mulle tohutult teadmisi vanematest, nende mõtetest, probleemidest, argumentidest. Oli vanemaid, kes ei nõustunudki ka pärast minuga vestlemist, väites et „*...te ei saa lapselt nagunii adekvaatset infot, laps ei ole nõus isa juurde minema lihtsalt sellepärast, et ta tahab oma sõpradega olla, kuigi räägib, et tahab, et me jälle koos oleksime, ah see on lihtsalt tema jutt”* või siis lihtsalt ühel hetkel vanemad enam minu kirjadele ei vastanud, kuigi olid eelnevalt nõusoleku andnud. Siiski sain neli vanemat nõusse ning ka nende lapsed olid kohe nõus.

Vahepeal võtsin ühendust ka enda endise ülemusega, kohtutäituriga, et saada ka sealt mõned kontaktid vanematega, kuid kahjuks ei ühtinud lapsed vanuseliselt minu valimiga. Seoses osalejate leidmisega kirjutasin ka ühele MTÜ-le, mis tegeleb sarnase valdkonnaga ning sealtkaudu sain juurde veel kaks osalist. Võin öelda, et kõik lapsed, kuulnud väheseid selgitusi uurimistöö vajalikkusest, olid nõus kohe osalema. Tundus, et lastele meeldis see mõte, et nad saavad rääkida oma loo võõrale täiskasvanule, kes pole ametnik.

Jaanuari lõpuga sai paika ka intervjuu kava ning esimene prooviintervjuu toimus 27. jaanuaril 2021. See möödus edukalt ja sain kindluse jätkata oma intervjuusid samal viisil. Terve veebruarikuu viisin läbi intervjuusid ja vahetult peale intervjuud kirjutasin ka transkriptsioonid. Uurimuse tarbeks tehtud individuaalintervjuude kestus varieerus 28:46 minuti ja 44:01 minuti vahel, jäädes soovitusliku lapse intervjueerimise aja piiridesse (Lapse küsitlemise käsiraamat, 2016). Kuus intervjuud viisin läbi Ülikooli õppehoones, juhendaja töökabinetis, kus sain luua lapsele neutraalse pinna. Kodukeskkond ei pruugi olla lapsele kõige mugavam, et nendel teemadel rääkida ja lisaks on oht, et vanem võib sekkuda. Need intervjuud läksid kõik minu silmis hästi, lapsed rääkisid minuga vabalt ja avameelselt. Üks laps hakkas ka intervjuu jooksul paaril korral nutma, mis pani mind algselt muretsema, kas intervjuujärgselt on temaga kõik korras, aga ma suutsin intervjuud kokku võttes tema tuju siiski tõsta ja laps lahkus intervjuult rõõmsas meeleolus. Mulle andis kindlust ka selle lapse ema sõnum mulle, et laps tuli intervjuult väga heade emotsioonidega. Kaks intervjuud toimusid laste ühe vanema kodus, kus ühes võimaldati meile privaatne ruum ja ma tundsin, et laps sai vabalt rääkida oma kogemustest ja mõtetest, samas viimane intervjuu lapse kodus ei jätnud head tunnet. Laps oli kinnine, vastas väga lühidalt ja intervjuu õhustik oli kuidagi ebamugav meile kõigile. Mida intervjuu edasi, seda kindlamalt ma ka ennast tundsin.

Plaanitavast kümnest intervjuust jäi mul siiski kaks tegemata, kuna paar vanemat ei vastanud enam ning juhendajaga arutades jäime kaheksa intervjuu juurde, kuna materjali oli analüüsimiseks juba piisavalt.

Märtsis alustasin intervjuude analüüsiga, töö kokku kirjutamisega ning teooria juurde lugemisega.

2.3.1. Andmeanalüüsi põhimõtted

Uurimuse tarbeks tehtud 8 individuaalintervjuud salvestasin helifaili kujul. Vahetult pärast intervjuude läbiviimist transkribeerisin intervjuud käsitsi tekstifailideks ja kohe transkribeerimise ajal lisasin tekstile ka enda mõtted, mis intervjuusid kuulates tekkisid. Intervjuu tulemuste analüüsimiseks kasutasin temaatilist sisuanalüüsi, mille läbiviimise käigus on võimalik intervjuudest üles leida ja identifitseerida peituvaid tähendusi, arusaamu ja intervjueeritavate endi tõlgendusi (Kalmus, Masso ja Linno 2015). Laste kogemuste mõistmisele annab palju juurde ka nende kehakeel ja emotsioonid vastuste andmisel, temaatiline sisuanalüüs lubab analüüsida ka latentset sisu, st võtta arvesse ridade vahele peidetut ehk kodeerida teksti autori vihjeid, kavatsusi ja eesmärke (Kalmus jt, 2015). Laste

intervjuude analüüsimisel võtsin arvesse ka laste emotsioone ja vastamise viisi, mõtlemise aega ja ka vaikimist mõne küsimuse järgselt.

Pärast intervjuude transkribeerimist asusin transkriptsioone lugema ja tegin kaheastmelist kodeerimist. Avatud kodeerimisega leidsin peakategooriad ning seejärel alakategooriad. Peakategooriad on laste enesetutvustus, suhtluskorra määramine, suhtluskorra toimimine, laste ideaal ja laste heaolu hinnang. Peakategooriate alla lisasin alakategooriad, mis laste jutust esile tulid. Alakategooriad on pereliikmed, kodu, suhtluskord; laste informeeritus, muutused ja heaolu, ideaalne pilt ja soovitused vanematele.

Arutelus leidsin metatasandi teemad, kus ma võtan aluseks lapse parimate huvide põhimõtte ja vaatan ning hindan selle põhimõtte põhjal suhtluskorra regulatsiooni ja vanematevahelist suhtlust. Tulemused esitan järgmises peatükis analüüsi kaudu saadud teemade kaupa ja kasutan tõlgenduste ilmestamiseks lõike intervjuudest.

2.3.2. Eetikaküsimused

Enne oma uurimuse alustamist tutvusin kirjandusega, mis kirjeldab eetilisi aspekte peresuhete uurimisel (Notko jt, 2013), kuna ka minu teema hõlmab perekonnasuhteid. Notko, jt (2013) väidavad, et jäigad eetikareeglid võivad takistada uuringutesse perede leidmist või takistada hääle andmist neile, kellel oleks meile kõige rohkem anda, et teadust ja poliitikat arendada. Sellele sain oma uurimust korraldades kinnitust. Suheldes lastekaitsespetsialistidega, puutusin kokku nende lapsi kaitsva rolliga, millest järeldasin, et kaitse piirab laste arendamise ja nende elu paremaks muutmise võimalust. Täiskasvanud unustavad lapsi kaitstes ära selle, et lastelt hääle ära võtmisega ei aita me neid kuidagi sellest olukorrast välja, kuhu nad asetatud on. Lastekaitsja oli minu uurimuses üheks väravavalvuriks, kes lubas mind perede juurde, kellele ta ei paistnud tulevat sellest kahju, seega ei jõudnud ma oma uurimuses lasteni, kes hääle andmist võib-olla kõige rohkem vajavad. Tundsin kurbust, et ei saanud peredega otse kontakti luua ja neile isiklikult selgitada oma lähtekohti ja uuringu eesmärki, sarnasele probleemile viitab ka Notko jt (2013) oma uuringus.

Lastekaitsespetsialistiga järgisime konfidentsiaalsuse põhimõtet. Jälgisime, et ei edastaks üksteisele konfidentsiaalset infot ilma lapsevanemate nõusolekuteta. Samuti mängis minu valimi moodustamisel rolli lapsevanemate ja lastekaitsja suhete iseloom ja kvaliteet. Need, kellega olid spetsialistil varasemalt konfliktsed suhted, polnud nõus ka minu uurimuses osalema, sain selle kinnituseks ühelt lapsevanemalt kirja, kus ta mainib, et ei võta millestki osa, mida soovitab see lastekaitsespetsialist. Pidin oma uurimuses arvestama sellega, et minu uuritav teema on peredele ja ka lastele valus ning Notko jt (2013) järgi perekonnad kaitsevad oma privaatsust ega lase võõraid oma perekonda puutuvale kergelt ligi. Tundsin korduvalt, kuidas vanemad kartsid oma lapse intervjueerimist, tuues välja, et nad ei tea, kuidas see lapsele mõjub ning kas laps on kosunud eelnevatest läbielamistest. Pidin jälgima ka enda suhtlusstiili lapsevanematega, sest mõnel juhul vanemad hakkasid mulle pigem oma probleeme ja elu kurtma. Samas andis vanematega suhtlemine mulle siiski väärtuslikke taustateadmisi laste paremaks mõistmiseks.

Uurimust tehes pidin olema teadlik ka oma rollist uurimuse läbiviijana. Intervjuu kava koostades ning intervjuud läbi viies jälgisin, et minu küsimused ei oleks suunavad ning et need ei tekitaks lastes ebamugavust või liigset kurbust. Nii osalejate värbamisel kui ka intervjuudega algust tehes tutvustasin osalejatele ning nende vanematele uuringu eesmärki ning intervjuu läbiviimise korda (sh intervjuu lindistamise vajalikkuse põhjendust ja andmete käsitlemise anonüümsust), eeldatavat intervjuu aega, osalejate õiguseid (sh õigust loobuda igal hetkel uuringus osalemisest) ning olin valmis vastama tekkinud küsimustele. Alustasin individuaalintervjuudega vaid siis, kui olin veendunud, et intervjueeritav on teadlik minu uurimuse eesmärgist ja oma õigustest ning kui olin veendunud, et laps osaleb intervjuul vabatahtlikult.

Osalejate anonüümsuse tagamiseks andsin intervjuu alguses lapsele võimaluse valida endale ise varjunimi, mida kasutasin andmete töötlemisel ja esitamisel lapse pärisnime asemel. Laste enda valitud nimed, mida töös kasutan on: Artist, Kira (lapse täpsustus, et tema valitud nimi kirjutatakse ühe i-ga), Berit, Tass, Liisa, Karl, Anni ja Oliver. Analüüsi osa illustreerimiseks valitud tsitaadid on esitatud kaldkirjas.

Laste intervjuusid analüüsides pöörasin tähelepanu selle, et ma ei teeks ennatlikke järeldusi laste räägitu põhjal. Järelduste tegemisel tuli lähtuda laste tõlgendustest oma kogemuste kohta ning teoreetilisest materjalist ja isiklikest teadmistest. Jälgisin, et mind ei segaks või ei mõjutaks

lapsevanemate räägitu nende pere ja laste kogemustest. Teadvustasin endale, et mind võivad uurimuse läbiviimisel segada ka isiklikud kogemused lahutatud vanemate lapseks olemisest ja enda mälestused lapsepõlvest. Samas tundsin, et need kogemused andsid mulle lastega intervjuusid tehes hoopis eelise, kuna sain mingites olukordades lapsega samastuda ning temaga usalduslikuma suhte luua. Püüdsin igal hetkel jälgida, et ma hoiaksin isiklikud kogemused ja lapse poolt räägitu selgelt lahus.

2.4. Enesereflеksioon

Selle magistritöö uurimuse tegemine on olnud minu jaoks äärmiselt huvitav, arendav ning kogemusi andev. Uurimuse teema on minu jaoks algusest peale olnud väga südamelähedane ja ma olen kogu aeg hingega selle töö valmimise protsessis osalenud. See aitas ka töös ettetulevaid takistusi ja raskusi ületada. Minu jaoks kõige keerulisem oli vanemate nõusolekute saamine. Juba uurimust kavandades aimasin, et sellega võib probleeme tulla, aga et see nii keeruline on, seda ma poleks arvanud. Vanemad "väravavalvuritena" olid äärmiselt kindlad ja neist oli raske läbi murda. Kuid mida rohkem ma vanematega suhtlema pidin, seda rohkem kasvas minus enesekindlus ja need, kellega sain juba telefoni kaudu kontakti, nendest enamikuga suutsin ma kokkulepped saavutada, nii et see arendas mind uurijana palju. Samuti poleks ma arvanud, et lastekaitsespetsialistide seast on nii raske leida kedagi, kes oleks nõus mind vanemate leidmisel aitama ja olema n.ö vahelüliks minu ja lapsevanemate vahel. Ma ei palunud lastekaitsjatelt ühegi pere või lapse otsekontakti, vaid ootasin, kuni vanemad ise oma nõusolekut väljendasid ja minule kontaktide edastamist lubasid.

Lastega intervjuude läbiviimine oli juba minu jaoks algselt natuke hirmutav, aga tegelikkuses väga nauditav. Ma tundsin, et see on miski, mida ma tahaksin ka edaspidi teha. Sain laste jutust minu jaoks nii palju vajalikku teavet. Need laste lood on nii kurvaks tegevad ja samas annavad teotahet, et nende kogemustega tulevikus veel midagi ette võtta, et ma saaksin anda lisaks selle magistritöö valmimisele veel midagi, mis aitaks nende laste elu tulevikus paremaks muuta. Tunnen vastutust nende laste kogemuste vahendamisel, et need jõuaksid inimesteni, kes nende kogemuste baasilt saaksid nende laste heaolu tõsta. Nautisin lastega intervjuude tegemist ka seetõttu, et lastel endil oli hea meel, et nende kogemuste vastu huvi tunti ja et nad said uurimuses osaleda.

.

Intervjuude läbiviimise oskustes on muidugi arenguruumi: kirjutades transkriptsioone, nägin nii mõndagi viga, mida oleksin saanud vältida, eelkõige just küsimuste selgesõnalise sõnastamise ja mitte

liigse seletamise osas. Aga tundub, et lapsed siiski said minu mõtetest aru ja samuti jõudsid nende mõtted ja kogemuste tõlgendused minuni ning see oligi lõppkokkuvõttes kõige olulisem.

Tööd kirjutades oli minu jaoks kõige raskem teooria osa kirjutamine. Pean ennast inimeseks, kes tahab väga põhjalikult ja väga palju enne lugeda, kui suudab midagi kirja panna: kippusin „uppuma“ kirjanduse sisse. Lisaks tekkis tunne, et kõik autorid on nii hästi kirjutanud, et ma ei oska enda mõtteid enam sinna vahele põimida, raske oli eristada oma mõtet varasemalt loetust - kas see on mul juba kuskilt lugedes meelde jäänud ja olen hakanud seda enda omaks pidama? Selline kartus ilmnes sageli. See töö on mind viinud kokku paari väga inspireeriva inimesega, kes lisasid mulle töö kirjutamisel palju motivatsiooni.

Muidugi mõjutas minu töö valmimisprotsessi ka pandeemia, mis tekitas kevadel olukorra, kus ma polnud enam kindel enda töö valmimises, seda just kohustuste kasvamise tõttu. Õnneks aitasid minu juhendaja ja minu lähedased hoida fookust ja keskenduda lõpuni oma tööle, et see siiski kevadel kaitsmisele viia.

3. TULEMUSED

Tulemused esitan eraldielavate vanemate lastega tehtud intervjuude põhjal. Analüüsis käsitlen, kes on lapse jaoks tema pere ja kus on lapse kodu, kuidas lapsed kirjeldavad suhtluskorra määramist, mida lapsed räägivad elust pärast suhtluskorra määramist ning millisena näeb laps enda jaoks ideaal-set olukorda. Laste räägitu esitan tsitaatidena ning ei koorma teksti üleliigsete jutumärkidega.

3.1. Uurimuses osalenud laste enesetutvustus

Kodu ja pere teema sissejuhatuseks palusin lapsel joonistada oma pereportree, et näha, keda laps enda perekonda kuuluvaks peab. Seejärel palusin lapsel rääkida, keda ta pildil kujutanud on ning kirjutada, kellega ta tunneb end suurema osa ajast koos elavat. Intervjuu käigus küsisin lastelt, millist kohta laps enda koduks peab või on lapsel lausa mitu kodu. Lisaks rääkisid lapsed enda suhtluse korraldusest

vanematega. Järgnevaga tutvustan ka ühtlasi oma uurimuses osalejaid (nimed muudetud laste endi valikul).

ARTIST räägib, et elab põhiliselt koos oma emaga, kuid oma koduks peab ta mõlema vanema elukohta. Oma perena kujutab ta nii ema ja isa kui ka ennast. Artisti vanemad on lahutuse järel saanud omavahel lapsega suhtlemise osas kokkuleppele ning selle tulemusel elab laps põhiliselt emaga, kuid vähemalt iga teise nädalavahetuse saab ta veeta isa juures. Artist on üldiselt oma elukorraldusega rahul, kuid siiski tahaks isaga senisest rohkem aega koos veeta.

Artisti perekond

LIISA räägib, et elab koos oma isa, venna, õe ja merisigadega ning oma koduks peab ta samuti ainult isa elukohta. Oma perena kujutab Liisa lisaks isale, õele, vennale ja endale ka oma ema. Liisa vanemad on samuti omavahelise kokkuleppe tulemusel saavutanud suhtluskorra, mis näeb ette Liisa elamist vaheldumisi ühe nädala ema juures ja teise nädala isa juures. Märkimisväärne on asjaolu, et olenemata võrdsest aja jaotamisest, tunneb Liisa, et ta elab koos oma isaga, mitte koos emaga. Siin võib määravaks olla see, et isa elab majas, kus nad varasemalt elasid kõik koos ehk seal oli perekonna ühine kodu. Liisa on laps, kes igatseb tohutult oma perekonda taas üheskoos näha.

Liisa perekond

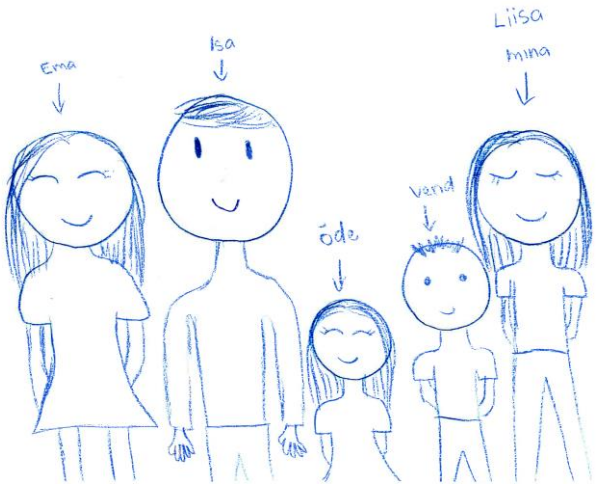

BERIT räägib, et elab koos oma emaga ning oma koduks peab ta ema elukohta. Oma perekonnana kujutab Berit lisaks endale, vennale ja emale ka oma isa. Berit suhtleb oma lahuselava isaga kohtu määratud suhtluskorra alusel, mis näeb ette suhtlust 2-3 korda nädalas ning kuna isa elab välismaal, siis suhtleb laps isaga kas interneti vahendusel või telefoni teel. Berit tunneb puudust vabadusest ise otsustada isaga suhtluse aja ja viisi üle, kuid kardab seda soovi avaldada, kuna üritab sellega vältida vanemate kohtuvaidlusi.

Beriti perekond

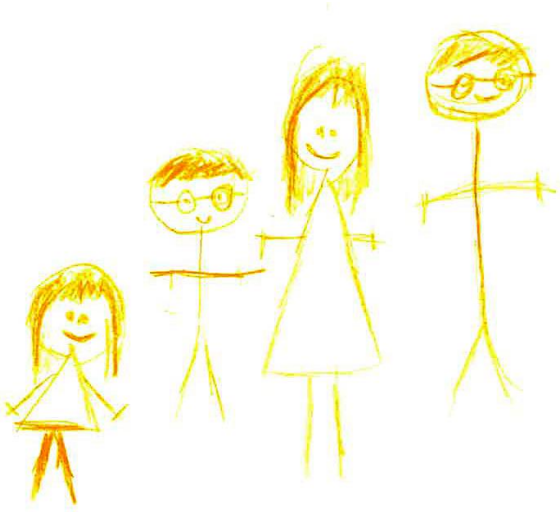

KARL räägib, et elab koos oma kasuisa, ema, isa ja kahe vennaga. Oma koduks peab ta mõlemat kohta, nii ema kui ka isa juures. Oma perekonnana kujutab Karl ennast, ema, kahte venda, kasuisa, isa, vanaisa, kasuema ja kahte vanaema. Karl on laps, kes saab minu uurimuses osalenud lastest ehk kõige vabamalt ise otsustada oma suhtluse üle kummagi vanemaga ning tema vanemate omavaheline suhtlus paistab samuti toimivat. Karl küll elab ajaliselt ema juures kauem, kuid suhtleb isaga igapäevaselt kasvõi telefoni teel. Samuti jäi Karl uurimuses silma oma kõige kõrgema subjektiivse heaolu hinnanguga.

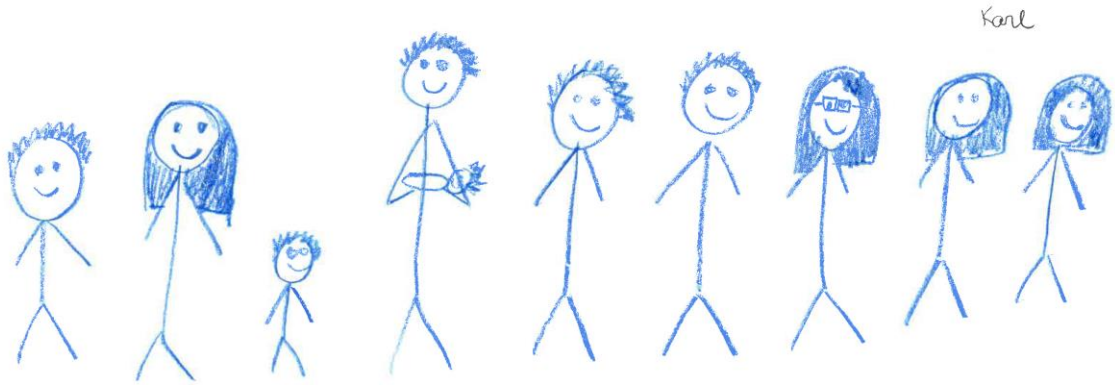

Karli perekond

TASS räägib, et elab koos oma emaga, aga oma perekonnana kujutab ta lisaks emale ka isa, kahte venda ning õde. Ennast ta pildile ei joonistanud. Koduks peab Tass ainult kohta, kus ta elab koos oma emaga. Tass suhtleb oma vanematega kohtu määratud suhtluskorra alusel, mis näeb ette kaks nädalat ema juures elamist ning üle kahe nädala isa juures nädalavahetuste veetmist. Samuti on ära jagatud pühade ja koolivaheaegade veetmine kummagi vanema juures. Tass tõi intervjuu jooksul korduvalt välja, et kõige rohkem häirib teda tema kasuisa, kellega tal on väga halvad suhted ning keda ta ka oma perekonna osana ei näe.

Tassi perekond

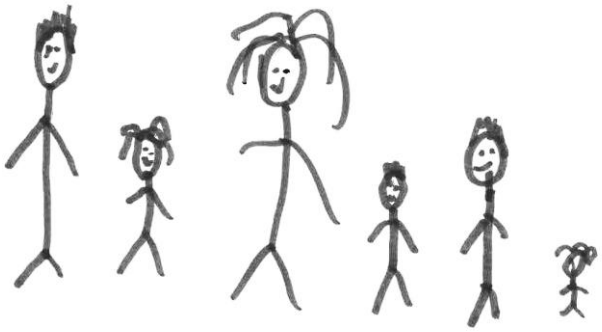

OLIVER räägib, et elab koos oma ema, onu (kasuisa) ja kolme vennaga. Tema perepilt koosneb aga lisaks emale-isale, kasuvanematele ning õdedele ja vendadele ka tädidest ja onudest ning nende lastest, kellega ta tunneb, et on ka lähedane. Oliver selgitas mulle oma pildile joonistatud inimesi: *„Siin on minu kõige väiksem vend, veerandi aastane, siin on minu väike vend, kohe on kaheaastane, samal ajal on sünnipäev nagu minul. Siis siin on minu väike õde, siis siin olen mina, minu suur vend ja siis siin on minu ema õe laps, siis siin on jälle ema õe laps. Nad on nagu erinevad, erinevast perest, tal on kaks õde. Ja vend ka, aga vend on selline pätt, et me isegi ei teagi temast midagi. Siis siin on minu vanaema. Siis siin on minu isa, isa naine, ema, onu, kes elab selle emaga ja siis on siin… no ma pean ütlema… ema õde, ema õe naine, ema õe laps, siis teisepoolse õe laps ja siis selle teise lapse isa."* Küsimusele, kas ta veedab ema õe-lastega palju aega koos, et ta neid oma perekonnaks peab, tuli vastus: *„No mitte just kõige rohkem, aga tänu sellele hoolime ja armastame me üksteist rohkem.*"

Tundus, et sellel lapsel on suur pere, kes hoiab kokku ja laps tunneb, et tal on tugev tugivõrgustik olemas. Oliveri vanemad on lastekaitse kaasabil määranud suhtluskorra, mis näeb ette vähemalt 5 päeva kuus isaga aja veetmist, sh ööd. Siiski tunneb Oliver, et tal ei ole regulaarset suhtlust isaga, kuid ta tahaks isaga suhtlust kindlasti tihedamaks muuta. Teda on siiani takistanud kool ja trennid, mis võtavad suurema osa tema ajast. Märkimisväärne on see, kuidas Oliver vastas küsimusele, et kus on tema kodu: *peale vaikust hakkab Oliver rääkima… „Kõik oleks ikka veel ühine kodu, aga ma ei saagi niimoodi vastata sellele, ma ei oska lihtsalt, see on nii raske. Ma tunnen, et see üks sama jääbki selleks üheks samaks. See on… see ei ole nii, et isa oleks võõras või nii, ikka on kodu…. pere jääb ikka kokku, et nagu ma saan aru, et nad on lahus ja nii, aga see on ikka veel pere."*

Lapse kodu on see kodu, mis oli siis, kui pere oli koos. Nüüd on lapses segadus, talle tuttav ühine perekond on jäänud minevikku. Kodu on miski, mis seostub lapse jaoks ikkagi perekonnaga, seal, kus on pere, on ka kodu. Oliver paistis intervjuu jooksul silma oma sügavamõtteliste vastustega, ta on väga raskelt elanud üle vanemate lahutust, kuid siiski on temas säilinud positiivsus ja lootus, et ta suudab oma mõlema vanemaga lähedased suhted uuesti luua.

Oliveri perekond

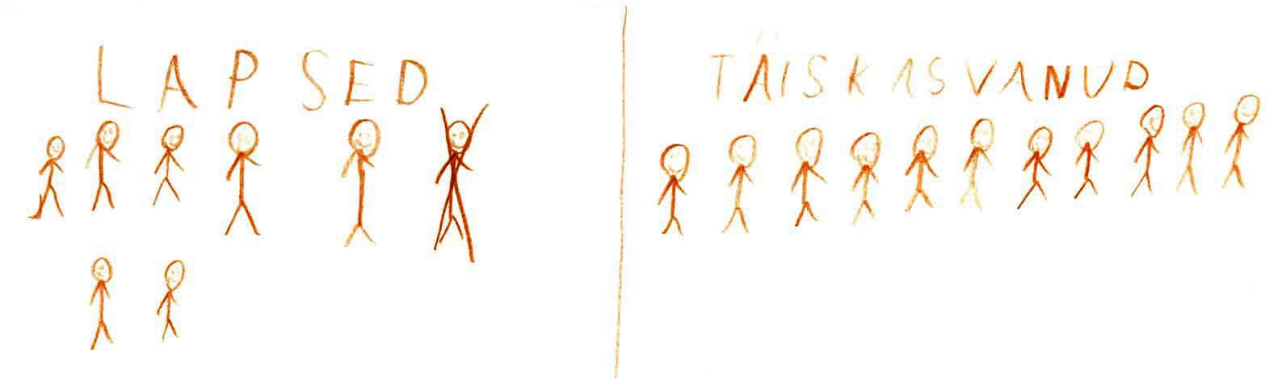

ANNI räägib, et elab koos oma ema, kasuisa ja isaga ning peab oma koduks mõlema vanema elukohta. Anni räägib on kodudest: *„Üks kodu on see, kus olid vanemad siis, kui nad koos olid ja kui ma sündisin, sellest ajast on see kodu olnud, ja üks on see, kuhu me kolisime, kui mul tuli kasuisa."* Oma perena kujutab Anni isa, ema, õde ja kasuisa. Ennast Anni pildile ei joonistanud. Anni on ainuke laps, kes tunneb, et tal on kasuisaga isegi paremad suhted kui isaga. Ta küll ei öelnud, et tal on isaga halvad suhted, kuid siiski nentis, et kasuisal on tema jaoks rohkem aega. Anni suhtleb oma vanematega samuti kohtu poolt määratud suhtluskorra alusel, mis näeb ette kaks nädalat ema juures elamist ja seejärel kaks nädalat isa juures elamist. Anni mainis, et tegelikult sooviks ta elada põhiliselt ema juures, kuid ei ole julgenud sellest isale rääkida. Ta ei soovi isaga suhtlusest loobuda, vaid tahaks, et tal oleks üks põhiline kodu ning selle kõrvalt saaks külastada ka isa.

Anni perekond

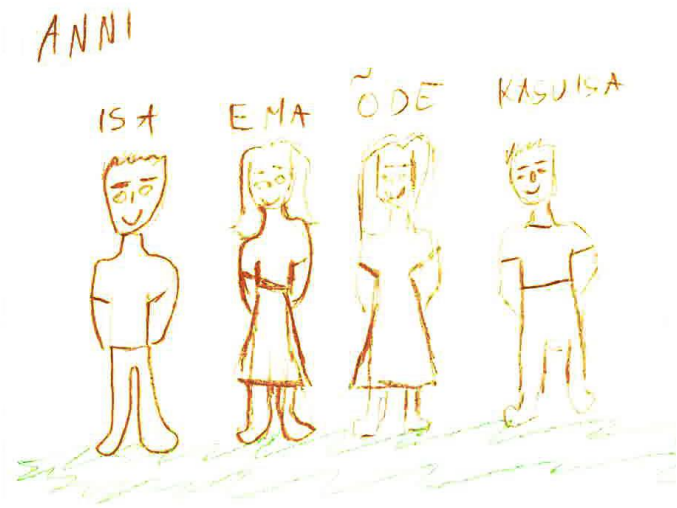

KIRA räägib, et elab koos oma ema, õe, õemehe ja koeraga. Enda koduks peab Kira kohta, kus ta elab koos oma emaga ning nendib, et minnes isa juurde, kus oli pere ühine kodu, ta enam ennast koduselt ei tunne. Kira: *„Enam see maja ei ole nii väga minu kodu, et nagu ma tean, et ma elasin seal, aga enam ma ei tunne, et see oleks reaalselt kodu. Ma ei ütle, et ma läheksin koju."* Kira mainis mitmel korral, et tegelikult tal pole enam isaga nii lähedast suhet, nagu seda oli siis, kui ta oli pisike ja ilmselt on see ka üks põhjustest, miks Kira ei tunne ennast isakodus ka enam koduselt. Oma perepildil kujutab Kira ema, ennast, õde, isa ning koera. Kira saab täiesti ise otsustada oma suhtlust kummagi vanemaga, kuid nendib, et isaga suhtlus on jäänud kuidagi kaugeks. Ta tunnistab, et tugev side isaga kadus, kui vanemad lahutasid ning pole siiani päriselt taastunud, kuigi nad suhtlevad omavahel siiski juba rohkem, kui nad seda lahutuse järgselt tegid. Isaga toimub suhtlus pigem telefoni teel ning kohtumine paaril korral kuus. Kira tunneb, et ta pole veel ise valmis isaga nii palju suhtlema.

Kira perekond

Kõik minu uurimuses osalenud lapsed joonistasid pildile nii oma isa kui ka ema ning lisaks veel oma teised pereliikmed, kellel neid oli. Seega ei ole ükski laps ühtki pereliiget vanemate lahkuminekujärgselt perest eemaldanud. On lapsi, kes on liitnud oma perega ka uued liikmed, näiteks kasuvanemad, kuid üldiselt siiski kasuvanemaid oma pere osana ei tunnistatud.

Laste seas oli nii neid, kes tundsid, et neil on üks kodu vaatamata sellele, et nad elavad kahes kohas ning oli ka neid, kes tundsid, et neil on kodu mõlema vanema juures. Laste seas, kes tundsid, et neil on siiski üks kindel kodu, oli rohkem neid, kes ka ajaliselt elavad rohkem ühe vanema juures, kuid nende seast üks laps ütles, et tal on siiski üks kodu, kuigi ta elab mõlema vanema juures ajaliselt võrdse aja. Laps rääkis mitmel korral, kuidas ta tunneb koduselt ennast siiski ainult isa juures.

Teine pool intervjuus osalenud lastest nentis, et neil on kodu mõlema vanema juures. Enamik nendest lastest elab põhilise aja ühe vanema juures, seega ajaline faktor siin ainumääravaks ei saa. Paistab, et mõjusam on mitte ajaline, vaid suhetest lähtuv tegur. Lapse kodutunne sisaldab endas veel midagi peale aja, mille ta seal veedab. Need lapsed, kes tundsid ennast elavat mõlema vanema juures, mainisid intervjuul oma lähedast suhet mõlema vanemaga. Lapsed, kes märkisid ennast elama vaid ühe vanema juures, tõid välja selle, et neil pole nii lähedast suhet lahuselava vanemaga.

Intervjuudest selgus, et lapsed eelistavad elada pigem põhiliselt ühe vanema juures, ka need lapsed, kelle suhtluskord seda ette ei näe, ütlesid, et nad sooviksid rohkem elada ühe vanema juures.
Anni kirjeldab oma soovi järgmiselt: *„Ma võib-olla vist tahaks ema juurde kolida, aga ma ikkagi käin kuus vähemalt korra isal külas. Kasvõi nädala."* See ei tähenda, et lapsed ei sooviks oma lahuselava vanemaga suhelda, kuid tundub, et regulaarne ja pidev kahe kodu vahet käimine on laste jaoks tüütu. *Liisa: „Nii et see on vahepeal keeruline, kui mul jääb mõni asi maha või ma ei tea. Et siis on palju sõitmist ühte ja teise kohta."*

Samas märkisid lapsed, et nad kas ei taha või ei julge vanematele rääkida soovist muuta suhtluskorda, kartes vanemate pöördumist uuesti kohtusse või siis ühe vanema reaktsiooni sellele.

> *Emaga olen rääkinud, aga isaga väga ei ole rääkinud sellest. (Anni)* Küsimusele, kas laps kardab isale rääkida, tuli vastus: „*Njaa, et äkki ta on kurb." (Anni)*
>
> *Ma parem jätan endale, sest ma ei taha rohkem, et nagu halbu asju tekitada tegelikult, sest kui ma räägin emale, siis ta võib nagu kohus, kohtule rääkida ja siis nad lähevad jälle tülli ja tüli käib liiga kaua ja see on tegelikult päris halb. (Berit)*

Need lapsed, kes saavad ise oma vanematega suhtluse üle otsustada, tunduvad saavat paremini läbi oma mõlema vanemaga. Jääb silma, et sellisel juhul julgeb laps vanematele oma arvamust avaldada. Intervjuudest paistab silma, et lapse ja vanema suhtluse kvaliteet määrab ka selle, kelle juurde laps ennast elama asetab ja kus tunneb ta end koduselt.

3.2. Suhtluskorra määramine

3.2.1. Kui tuli teade, et vanemad lähevad lahku….

Uurimuses osalenud lapsed räägivad, et neid valdas segadus, kui said teada, et vanemad lähevad lahku. Lastel tekkis kohe palju küsimusi selle kohta, mis peres toimub, miks neile kaks kõige olulisemat inimest lahku lähevad ja mis saab edasi.

> *Mulle ei öeldud midagi selle kohta, kunagi ammu, kui ma küsisin, siis ma alles sain teada. (Artist)*
>
> *Ma olin segaduses, et miks isa ära läheb. (Artist)*

Ma päris ei saanud aru, mis toimub ja siis ma arvasin, et nagu, miks nad vaidlevad ja siis ühel hetkel ma arvan me pakkisime oma asjad ja siis me lihtsalt läksime. (Berit)

Laste jaoks tekitas palju arusaamatust asjaolu, et ema ja isa ei ole pidevalt lapse kodus olemas. See tekitab segadust ja hirmu tuleviku ees. Sellel peab olema laste jaoks ka õigustus.

Pere jääb ikka kokku, et nagu ma saan aru, et nad on lahus ja nii, aga see on ikka veel pere. (Oliver)

Lapsed ootavad vanematelt oma valikute selgitamist kõigile perekonnaliikmetele. Lastele ei meeldi teadmatuses elamine. Lapsed saavad aru, et vanemad vaikivad ning selle eeskujul ei julge nad ka ise rääkida oma tunnetest ja mõtetest vanematele. Berit räägib, kuidas ta väiksena ei saanud aru, kas ta peaks rääkima oma tunnetest vanemate lahkuminekuga seoses või mitte ja ta otsustas lihtsalt kõike endas hoida. Vaikuse müüri ehitatakse mõlemalt poolt, ühel poolt vanemad, kes ei selgita toimuvat lastele ning teiselt poolt lapsed, kes samuti hoiavad oma tunded ja mõtted vanemate eest paljuski varjatult. Mõeldes tagasi sellele ajale, tõdevad lapsed, et see oli nende jaoks väga raske aeg.

Kui läksime uude koju, hakkasin nutma, et kas ma ei näegi enda isa enam kunagi (pisarad tulid), siis ema ütles, et ikka näed. See oli kõige raskem koht minu jaoks, terves elus (pisarad). (Oliver)

Kui läksid päevad edasi, siis tuli see kurbus ja igaõhtune nutmine, et see ikkagi oli väga kurb hetk. See mõjutas mega pikka aega mind millegipärast, see kestis reaalselt aastaid, kus ma nutsingi iganädalaselt. (Kira)

Vanemate lahkumineku teade tekitas lastes palju segadust ja kurbust, mis on mõjutanud neid pikka aega. Vanemate eeskujul ei julgenud ka lapsed oma tunnetest vanematele ausalt rääkida. Lapsed ootasid vanematelt selgitusi, miks nad selliselt käitusid.

3.2.2. Kuidas toimus suhtluskorra määramine

Minu uurimuses osalenud lapsed kirjeldasid pärast vanemate lahkuminekut suhtluskorra määramist enamjaolt kui protsessi, milles nad ennast osalisteks ei pidanud ehk siis nad tundsid, et neid ei kaasatud sellesse protsessi. Suhtluskorra määramine käis kas kohtu kaudu, lastekaitse vahendusel või siis vanemate kokkuleppel. Lasteni jõudis tulem, milleni oli kuidagi jõutud, kuid kuidas see määramise protsess tegelikult käis, seda lapsed enamjaolt öelda ei osanud. Laste jutust jääb kõlama see, et keegi kuskil tegi suhtluskorra asjus otsuse või siis nad täpselt ei teagi, kuidas vanematega suhtlus just nii

välja kujunes, sest mingit arutlust nad sellel teemal ei mäleta. Aktiivset arutelu kõikide perekonnaliikmete vahel suhtluskorra määramisel ei toonud välja ükski uurimuses osalenud laps. Siiski on oluline märkida, et üks uurimuses osalenud laps oli vanemate lahutamise hetkel 1,5-aastane, seega ei saanud ta suhtluskorra määramise protsessi ise mäletada.

> *Kohus pani nagu päevad, kuna peab tegema. (Berit)*
>
> *See on lihtsalt niimoodi arenenud, sest mina ei mäleta mingit kokkulepet… ei mäleta nagu mingit arutlust. (Artist)*
>
> *Ei, ma ei mäleta, räägitakse mingist kohtumäärusest, ma ei tea, ma ei mäleta midagi sellest.(Tass)*

Uurimuses osalenute hulgas oli Kira, kes sai olla aktiivne suhtluskorra määramise protsessi selles osas, mis puudutas elukoha valiku küsimust. Pärast vanemate lahutuse uudist sai ta valida, kelle juurde ta elama jääb. Ta selgitas: *„Me läksime emaga koos teisele korrusele, et arutada, kellega ma elada tahan ja kuidagi lihtsalt oli see, et ma tundsin, et ma tahan emaga olla."* Sarnane arutelu võis aga toimuda ka hiljem lapse ja vanema vahel, kus vanem annab lapsele võimaluse avaldada oma arvamust talle välja pakutud suhtluskorra suhtes. Näiteks Liisa rääkis sellest, kuidas ema tutvustas talle võimalikku suhtluskorda, mis oli toiminud ema uue elukaaslase peres, kus lapsed olid nädal emaga ja nädal isaga. Algselt tundus see lapsele sobivat, peatselt sai aru, et talle siiski ei meeldi, kui ta peab pidevalt oma asjadega vanemate vahel kolima. Pealegi oli selline edasi-tagasi liikumine talle emotsionaalselt raske, kuna tuletas iga kord vanemate lahutust uuesti meelde. Kuna aga kindlaksmääratud suhtluskorda muuta ei saa, siis peab ta siiani sellisel viisil oma vanemate vahet käima. Liisa lugu räägib suhtluskorra paindumatusest.

Analüüsist seega selgus, et lastega üldiselt ei arutatud suhtluskorra määramist ning nende arvamust selles osas ka ei küsitud. Samas on lapsed kindlad, et see peaks olema ka nende otsustada, kuidas nad oma vanematega suhtlevad. Oliver tunnistas, et tema käest samuti ei küsitud, kuidas tema tahaks oma vanematega suhtlust edasi korraldada ning lisas vanematega suhtlemise otsustamise juurde: *„See on ikka tegelt, kui aus olla, siis minu otsustada, kas ma tahan või ei taha, aga kindlalt tahan."* Oli ka laps, kes tunnistas, et tema käest algselt küll küsiti arvamust, kuid hiljem selgus, et seda ei võetud suhtluskorra korraldamisel arvesse: *„Noo küsiti, aga ma arvan, et seda ei pandud nii palju.., et seda ei võetud nii palju arvesse.* "(Liisa)

Lastega tuli jutuks ka see, mida vanemad oleksid võinud lahutusprotsessis ja suhtluskorra määramisel teha teisiti. Laste jaoks oli kõige tähtsam, et vanemad oleksid omavahelist suhtlemist jätkanud ka pärast lahutust ning et vanemate vahel ei oleks sõjapidamist. Vanemate omavahelised probleemid ja üksteise vältimised raskendavad laste jaoks eelkõige mõlema vanemaga suhtlemist, mis omakorda mõjutab nende eluga rahulolu. Analüüsist ilmnes, et lapsed ootasid vanematelt rohkem selgitusi selle kohta, mis nende perekonnas toimub ja mis edaspidi toimuma hakkab, kuidas nende elukorraldus edasi läheb. Sooviti ka, et nendega oleks arutatud vanemate lahkumineku põhjusi. Lapsed vajavad selgust, miks vanemad sellise otsuse vastu võtsid, sest mõjutab see ju mitte ainult neid kahte, vaid kogu perekonda, muutes laste elu segasemaks ja meeleolu kurvemaks. Teadmatuses hoidmine võib lapse elu segada praeguseni: *„Noo, ma oleks…ma olin noor ja ma tahtsin teada, et mis toimus ja kõik ja ma nagu ikka veel tahan teada, et mis juhtus ikkagi, et miks nad vaidlesid."* (Berit)

Kokkuvõttes oleksid lapsed soovinud, et vanemad poleks lahku läinud. Samas nad tõdevad, et on leppinud selle olukorraga, kuna ei kujuta päris hästi ette, kuidas vanemad saaksid omavahel uuesti koos elama hakata. Sellise seisukoha kujunemist võib muidugi mõjutada ka laste taju vanematevaheliste pingete püsimisest. Vastukaaluks üritavad nad leida positiivset, mis on tänu vanemate lahutusele nende ellu tulnud. Näiteks rõõmustavad nad uute õdede ja vendade üle, keda neil nende enda sõnul muidu ei oleks olnud.

On näha, et tegelikult on lapsed paljuski nüüdseks leppinud olukorraga, aga paistab silma, et vanemad oleksid saanud laste kaasamisega nende elu olulisel määral parandada ja nende kannatusi leevendada. Lapsed tahavad olla osalised nende elu puudutavate otsuste tegemisel ja samuti tahavad nad vanemate otsuste põhjendusi, selgitusi, et miks just nii läks, miks just selline otsus vastu võeti. See segadus ja teadmatus on kestev ka pärast suhtluskorra määramist.

3.3. Elu pärast suhtluskorra määramist

Lapsed kirjeldavad mitmeid suuri muutusi oma elus, mis on toimunud pärast vanemate lahkuminekut. Olulisemate muutustena toovad nad välja kodust ja sõpradest ilmajäämise, kohanemisraskused uues elukohas, sh uute sõprade leidmise keerukuse, perekonna struktuuri muutumise, eetilised probleemid seoses uute suhtemustritega ning seniste perekonna traditsioonide muutumise.

3.3.1. Muutused seoses perestruktuuri, kodu ja sõpradega

Uurimuses osalenud lapsed toovad emotsionaalselt kõige raskema muudatusena esile oma kodust väljakolimise. Sellega on kaasnenud mitme lapse jaoks ka oma parimate sõprade eelmisse elupaika mahajäämine.

> *See oli ikka kõvasti selline raske hetk, et ma pidingi minema enda kodust ära, et oligi kuidagi hästi raske hetk minu jaoks..//..et oligi et igapäevased nutmised, sa pead ikkagi oma asjad sealt ära tooma, sa ei saa seal igapäevaselt olla, et jah…. just see ära kolimine oli minu jaoks hästi raske. (Kira)*
>
> *Ma ei näe nagu ühte neist (räägib oma sõpradest) nii tihti, nagu kogu aeg olime (hakkab nutma) ja jah, see on see kõige suurem asi. (Oliver)*

Lapsed on pidanud kohanema uute elukohtadega ning leidma endale uued sõbrad, mis on osutunud kohati laste jaoks päris raskeks.

> *See on algul üpris raske ka uues kohas sõpru leida, aga noh ma sain sellega hakkama, aga see ongi see…(ohkab, jälle tahavad pisarad silma tulla). (Oliver)*

Lapsed pidid harjuma sellega, et neile üks väga tähtis inimene jääb eemale, see tähendab, ei ela temaga enam kogu aeg koos. Lapsed on pidanud toime tulema igatsusega oma teise vanema järele.

> *Kui läksime uude koju, hakkasin nutma, et kas ma ei näegi enda isa enam kunagi (pisarad tulid), siis ema ütles, et ikka näed. See oli kõige raskem koht minu jaoks, terves elus (pisarad). (Oliver)*

Lisaks pidid lapsed harjuma uute inimestega, kes nende ellu lisandusid, sellega kaasnes laste jaoks ka peresuhete mustrite muutus. Kõige sagedamini olid need kasuvanemad, kellega mitmed uurimuses osalenud lapsed ei ole senini osanud või soovinud häid või lähedasi suhteid luua.

> *No ma.., mu ema sai uue mehe ka ja ma väga… nagu väga ei tahaks, mulle väga ei meeldi. No ma räägin temaga vahest, suhtlen nagu, aga ma vahepeal tahan nagu üksinda olla ja siis ta vahepeal lihtsalt küsib hästi palju küsimusi, ma vahepeal ei taha lihtsalt vastata, tahan üksinda olla. (Berit)*
>
> *Aga lihtsalt nagu imelik on, kui sa pead elama mingi teise mehe või naisega ja noh, ma ei tea, ma ei oska seda seletada. (Liisa)*

Onuga (ema mees) ei ole just kõige paremad suhted nii nagu mina aru saan, kui ma vahepeal küsin, siis ta ei räägi minuga, kui ma küsin midagi, siis ta ei räägi. (Oliver)

Mm mu kasuisaga on vahel olnud tülisid, et me mõlemad oleme jäärad ja siis meil on olnud tülisid ja viimane tüli, mis meil oli, oli kaks-kolm nädalat tagasi ja siis me nagu sõlmisime rahulepingu. (Karl)

Ja samas oli ka see, miks ma ei tahtnud isaga olla, oli ka see, et see, et ma nägin, et vaata ta läks ära nagu noh nii öelda teise naise juurde, et see oligi siuke, et noh ma ei tea, ma olin nii väike ka, kuidagi ei tundunud nii, et ma tahaks nagu nii öelda uut ema. (Kira)

Enamiku minu uurimuses osalenud laste jaoks on olnud raske harjuda uute inimestega oma elus.

3.3.2. Muutused vanemate ja laste suhetemustrites ning peretraditsioonides

Minu uurimuses osales kolme erineva suhtluskorraldusega lapsi. Olid lapsed, kelle suhtlus vanematega on paika pandud kohtumäärusega. Kohtu määratud suhtluskorrad on laste puhul erinevad. Nende seas on laps, kelle suhtluskord on vanemate vahel võrdselt jagatud, mis näeb ette elamist võrdselt mõlema vanema juures, lisaks on laps, kes peab oma teise vanemaga suhtlema 2-3 korda nädalas ning laps, kes suhtleb oma lahuselava vanemaga igal teisel nädalavahetusel.

Teine grupp lapsi on neid, kelle vanemad suutsid suhtluskorras ise kokku leppida, kusjuures üks pere vajas selleks ka lastekaitse kaasabi. Vanematevahelised kokkulepped olid samuti erinevad. Oli neid, kes leppisid kokku, et laps elab põhiliselt ühe vanema juures ning siis kas igal või igal teisel nädalavahetusel on koos teise vanemaga või siis lepiti kokku kindel päevade arv kuu lõikes, mil laps veedab aega temast erladielava vanemaga. Oliver selgitab enda suhtluse korraldust isaga: *„No kohtu järgi on otsustatud, et… oot ei lastekaitsega, et kuus olen umbes viie päeva kanti seal isa juures kokku öösel, no niimooodi jään ööseks.”*

Vanematevahelise kokkuleppe tulemusel on Liisa suhtlus vanematega korraldatud järgmiselt: *„Noo ma… meil on nädal ja nädal. Noo, mul ongi nii, et olen üks nädal isaga, seal on mul alati väga tore, emaga ma elan koos seitsme teise inimesega, enda emaga, enda ema uue mehega ja siis mu ema mehel on ka kolm last ja siis meil on väga hull seal.”*

Kolmas grupp lapsi on neid, kes on saanud suhteliselt vabalt oma suhtlust vanematega ise korraldada. Siin on laps, kes suhtleb oma lahuselava vanemaga väga kaootiliselt. Kira kirjeldab oma suhtlust isaga järgnevalt: *„No ongi nt siis, kui noh me helistame nagu, noh niimoodi käib suhtlus ja või siis kuus korra ikka näeme või niimoodi nagu paar korda ikka, et ää, et jah kuidagi siuke noh ongi niimoodi, otseselt, et iga päev näeksime, seda ei ole, et jah. Me ise olemegi nagu planeerinud, et kuidas me kokku saame, kuna me kokku saame ja jah. Me alati räägime isaga kokku ja siis ma ütlen emale, et me saame kokku ja siis ta lihtsalt, et okei."* Teine laps, kes saab ise oma suhtlust vanematega korraldada on Karl, kes elab küll põhiliselt emaga, kuid suhtleb regulaarselt ka isaga: *„Suhtlen iga päev, isale helistan peale kooli või isa helistab mulle või peale trenni või muusikakooli ja kõik on hästi praegu."*

Vanemate lahkuminekuga ja uute kasuvanemate tulekuga on laste varasema ühe peretuuma asemel nüüd kaks tuuma. Kuna tihtipeale need kaks peretuuma omavahel ei suhte, siis peab laps ise jagama ennast kahe tuuma vahel.

> *Esimese asjana tuleb kohe meelde sünnipäevad ja jõulud. Sest ongi see, et me peame alati tegema mitu pidu, et me ei saa teha kõike korraga, et siis on see, et pead üks nädalavahetus olema seal ja teine nädalavahetus jälle seal või siis on kõik ühel päeval ja sa pead kogu aeg igal pool käima ja siis see on nii tüütu vahepeal. Aga ma ei teagi, nagu kõik muu on siuke, et. Nojah, kui ma olin, kui pere oli koos, siis me reisisime palju, käisime erinevates kohtades ringi, aga nüüd ongi see, et võib-olla nii palju ei toimu seda. (Kira)*

Lapsed tunnevad puudust pere ühistest traditsioonidest.

Küsisin laste käest ka seda, kuivõrd on nende võimuses paika pandud suhtluskorda muuta. Paindumatu suhtluskord võib hakata lapse elu segama, kuna laps kasvab ja tal tekib järjest rohkem perevälist elu. Lapse kasvades ja arenedes hoogustub sõpradega suhtlemine, tekivad koolivälised tegevused, nagu trennid, huvitegevused ning lisaks muidugi kool, mis võtab järjest rohkem aega ja nõuab süvenemist. Nendele lapse jaoks olulistele tegevustele võib saada suhtluskorra järgimine takistavaks asjaoluks. Seega huvitas mind, kuidas lapsed näevad enda võimalust suhtluskorda vastavalt oma teistele vajadustele muuta. Selgus, et lapsed on konventsionaalsed ja kokkulepitud korda järgivad, isegi kui see takistab nende endi ettevõtmisi. Lapsed siiski tunnevad, et neil peaks olema õigus suhtluskorras vajadusel muudatusi teha. Suhtluskorrast ranget kinnipidamist võib aga nõuda hoopis vanem. Näiteks Berit vastas minu esitatud küsimusele, et kas tal on võimalik suhtluskorras muudatusi teha, kui tal tulevad ette muud toimetused, nii: *„Mina arvan ka, aga minu isa arvab, et see ei ole okei,*

et me peame ikkagi õigel ajal helistama. Noo vahepeal on ka niimoodi, et ta vahepeal saab aru ja siis järgmine päev, kas karjub meie peale natuke, et miks me eelmine kord ei helistanud või midagi sellist, aga vahepeal on nagu, et ta ei olekski nagu märganud. "

Anni toob välja, et kui ta soovib olla ühe vanema juures kauem, peab ta olema pärast kauem ka teise vanema juures. Anni jutus on märgata vanemate mõningast võimumängu, mis seisneb selles, et kui laps tahab olla ühe vanema juures suhtluskorras kokkulepitust kauem, siis tahab teine vanem võtta selle aja tagasi, sellistel juhtudel on ka näha, kuidas vanemad on kinni suhtluskorras ning see on ka õigustus lapse soovide tagaplaanile jätmiseks.

Uurimuses osalejate hulgas oli ka neid, kelle suhtluskorda suhtusid vanemad paindlikumalt ning kes austasid lapse soove suhelda teise vanemaga spontaanselt.

> *Tal (emal) on see okei, et ma nii kui nii ei näe teda (isa) väga tihti ja siis … ma olen enamus aega emaga, siis tal on okei, et ma olen isaga ka. (Karl)*

Uuringus osalenud lastest suurem osa siiski tunneb vajadust ise suhtluskorra osas otsustusi ning vastavalt vajadusele muudatusi teha. Lastele on lisaks vanematega suhtlemisele olulisel kohal ka kool ning sõpradega suhtlemine, millele nad samuti soovivad aega pühendada.

Intervjuu käigus küsisin laste käest ka pandeemia mõjutuste kohta nende suhtlusele vanematega. Minu uurimuses osalenud lapsed ei toonud välja olulisi koroonast tulenevaid piiranguid, mis oleksid takistanud neil oma vanematega tavapärast suhtlust. Siiski oli ka neid, keda pandeemiast tingitud piirangud suuremal määral mõjutasid. Üks laps pidi olema oma valiku tulemusel terve pandeemiaaja ühe vanema juures, kuna oli algselt ise avaldanud soovi tema juurde minna, kuid hiljem hakkas igatsema ka oma teist vanemat, kuid talle ei võimaldatud oma valikut enam muuta ning seega pidi kogu piirangute aja veetma ühe vanema juures. Oli ka teisi lapsi, kes oma üht vanemat ei näinud nii tihti nagu tavapäraselt. Samas tõi üks laps välja hoopis koroona positiivse mõju, mis väljendus selles, et tänu koolis toimuvale e-õppele sai ta palju rohkem aega veeta koos oma isaga, keda ta muidu näeb harvem.

Lapsed on pidanud kohanema uue olukorraga, nende vanemad elavad eraldi, neil on mitu kohta, kus ühe või teise vanemaga olla, nad peavad tihti oma asjadega kolima ühe vanema juurest teise juurde ja tagasi ning laskma oma ellu uued inimesed. Seda kõike on väga palju, erinevate laste puhul on

need aspektid erineval moel kombineerunud, tekitades lastele probleeme ja muutes nende elu keerukamaks. Enamasti lapsed siiski on nüüdseks juba oma uue elukorraldusega harjunud ning on olukorraga leppinud, kuid tihti jäi laste jutust kõlama igatsus oma eelmise pere järele, kui vanemad olid veel koos. Igatsetakse perega ühiseid üritusi ja reisimisi. Laste jaoks on tekkinud kaks peretuuma, mis omakorda loob vajaduse pidada kõik olulised sündmused mitmel korral. Siin paistab laste püüd olla lojaalne mõlemale vanemale ja kohelda mõlemat vanemat võrdselt. Samas oskavad lapsed tuua esile ka positiivseid muutusi enda elus, näiteks tuuakse välja seda, et vanemad ei tülitse enam nii palju ning Anni tõi välja ka selle, et vanematel on tema jaoks nüüd natukene rohkem aega.

3.3.3. Laste dilemmad ja subjektiivne heaolu hinnang

Mõne lapse jaoks on pärast vanemate lahkuminekut keeruline taastada eemale liikunud vanemaga lähedast suhet. Lapsel on vahepeal keeruline mõista täiskasvanute valikuid.

> *Noo ütleme nii, et alguses oligi nii, et kolisime kilomeeter eemale sellest majast ja siis mul kadus täielik suhtlus isaga ära, ma tundsin sellist tõrget nagu, noh ei tahtnud üldse suhelda temaga millegipärast, et oligi, et nagu null suhtlust oligi tollel hetkel ja oligi, et kui ta helistas, siis ma panin kõne kinni, ma ei tea oli kuidagi selline… tõrge tuli vastu, et ma ei taha suhelda. Ja samas oli ka see, miks ma ei tahtnud isaga olla, oli ka see, et see, et ma nägin, et vaata ta läks ära nagu noh nii öelda teise naise juurde. (Kira)*

Nüüdseks suhtleb Kira oma isaga juba rohkem, aga vanemate lahkuminekueelne suhtlus pole siiani taastunud.

Laste jutust jääb kõlama ka asjaolu, et nad saavad ühe vanemaga veeta vähem aega, kui nad seda enne vanemate lahkuminekut tegid. Ja seda tihtipeale sellepärast, et lastel on lisaks kodusele elule ka kool ja trennid, mis hõivavad nende enamiku ajast ning mille kõrvalt nad ei leia enam nii palju aega vanemaga suhtlemisele, kui nad seda tegelikult sooviksid. Oliver selgitab, miks ta ei saa enam isaga nii tihti suhelda, kui ta seda sooviks: *„Et jah, muidu ma ikka vahepeal käin, aga mitte enam nii tihti, sest mul on rohkem tunde koolis, kui oli esimeses või teises klassis, et jah niimoodi on.”*

Kui enamik lapsi tõid välja keeruka suhtluse kasuvanematega, siis minu uurimuses osales ka laps, kes vastupidiselt tundis lähedasemat suhet just kasuisaga. Lapse olekust oli aru saada, et tal on raske seda välja öelda, et ta tunneb ennast kasuisa juures paremini, kui seda oma isa juures.

> *Mõnikord ma isegi saan kasuisaga paremini läbi kui oma pärisisaga…ta tegeleb rohkem minuga (Anni)*

Samas oli Annil ka oma isale vabandus, miks ta ei saa lapsega nii palju tegeleda, kui seda teeb kasuisa: *„Ta on kella viieni tööl ja siis ta on ka pärast väsinud."*

Uurimuses käsitlesin lastega ka nende vanemate omavahelisi suhteid. Vanemate omavahelised probleemid kanduvad kahjuks ka lapsele ja kindlasti raskendavad tema elu. Laps on vanemate survel jäetud kahe vanema vahele, kes omavahel ei suuda suhelda ning seetõttu on nende vahele jäänud lahendamata probleeme. Sellise käitumisega tekitavad vanemad lapses eetilise dilemma, kuna laps peab valima kahe kalli inimese vahel. Lahendusena püüab laps väljendada lojaalsust mõlemale vanemale, püüdes käituda nii, et kumbki vanem ei kurvastaks ega solvuks.

> *Ma kardan, et ta (isa) on solvunud ja kui ma ühe juures, näiteks olen isa juures, on ema solvunud ja kui olen ema juures, on isa solvunud ja nii edasi. (Oliver)*
> *Nad kumbki ei taha üksteisega kokku saada. (Oliver)*
> *Ma tean, et issi oli hästi siuke võib-olla armukade, et ta arvas, et ema ei luba mul suhelda temaga, aga tegelt lihtsalt see oli minu valik, et ma kuidagi ei tundnud, et ma tollel hetkel tahaksin temaga suhelda. Ja siis oligi siuke, et hästi selline rõve tunne oli. (Kira)*

Vanemate omavaheline suhtlus mõjutab kindlasti laste subjektiivse perekonna toimimist. Lastest, kelle vanemad saavad omavahel siiani hästi läbi, paistab tajutavat rahulikkust ja enda eluga rahulolu. Intervjuudest hakkas silma asjaolu, et need lapsed, kelle vanemate omavaheline suhtlus sujub, saavad ka suhtluskorras kergemini muudatusi teha. Need lapsed, kelle vanemate suhted on halvad ja omavahelised pinged lahendamata, tõid kõik välja, et nad tahaksid, et vanemad ei tülitseks nii palju ja saaksid omavahel hästi läbi. See on laste jaoks kindlasti üks oluline punkt, mis nende heaolu mõjutab. Eelkõige häirivad lapsi tülid vanemate vahel või vastupidi, vastastikune ignoreeerimine.

Intervjuu jooksul esitasin skaalaküsimuse: millise hinde nad oma elule praegu paneksid ning millise, mõeldes tagasi ajale, kui vanemad lahku läksid. Kasutasin Children's Worlds eluga rahulolu skaalat, mis varieerub vahemikus 0…10, kus 10 tähendas kõige kõrgemat eluga rahulolu ja 0 selle praktilist puudumist (Kutsar, Soo ja Raid, 2018). Lapsed hindasid vanemate lahutuse perioodil enda heaolu 4-6 hindepalliga, seega saan öelda, et tagasivaateline heaolu hinnang oli laste puhul äärmiselt madal (madalaks peetakse juba hinnangut alla 7 samal skaalal – vt Kutsar, Soo ja Raid, 2018).

> *Ma arvan 4, see oli ikka kõvasti selline raske hetk, et ma pidingi minema enda kodust ära, et oligi kuidagi hästi raske hetk minu jaoks, et jah, mina ütleks et neli selle kohta, et oligi, et*

igapäevased nutmised, sa pead ikkagi oma asjad sealt ära tooma, sa ei saa seal igapäevaselt olla, et jah. Just see ära kolimine oli minu jaoks hästi raske. (Kira)

Madalat heaolu hinnangut võisid laste puhul tingida segadus tuleviku ees, mis tulenes osaliselt ka vanematepoolsest informeerimatusest, lisaks mõjusid vanematevahelised pinged ning omavaheline vaikuse pidamine.

3.4. Ettekujutus paremast elust

Üks minu uurimuse eesmärke on lastega konsulteerida, millised on suhtluskorra toimimise kitsaskohad. Mind uurijana huvitab, millisena näevad lapsed enda jaoks ideaalset olukorda vanematega suhtlemisel. Selleks kasutasin nn võlumise meetodit (vt Fattore jt, 2019), küsides lapselt, millise elu ta endale võluks, kui ta saaks olla võlur ning millised on tema soovitused oma vanematele.

3.4.1. Kui laps saaks olla võlur, siis millise elu ta endale võluks?

Oma ideaalses maailmas looksid lapsed olukorra, kus nende vanemad saaksid omavahel hästi läbi ning poleks tülisid.

Ma tahaksin, et nad oleks nagu tõesti-tõesti õnnelikud enda abielus, siis ma tahaksin veel, et meil kindlasti oleks koer, seda ma olen nii kaua tahtnud ja et me kõik koos elaksime nagu heas kodus, kus meil kõikidel oleks mugav, et meil oleks… et mul oleks häid sõpru ja ma ei tea, vist ei tahagi midagi teist praegu. (Liisa)

Ma võluksingi selle, et nad saaksid omavahel läbi. (Kira)

Lapsed soovivad suuremat otsustusõigust ja paindlikkust. On lapsi, kes soovivad veel rohkem ise otsustada oma suhtluse üle teise vanemaga. Mõni laps tahab oma lahuselava vanemaga rohkem suhelda, kui ta seda praegu saab teha ning mõni laps tunneb, et soovib vähem oma teise vanemaga suhelda, kui ta seda praegu teeb.

Artist vastas küsimusele, et mida ta muudaks, kui saaks täiesti ise otsustada: *„Siis on see, et isa on iga see, iga nädalavahetus seal, et ta oleks iga kord seal olemas.”* Laps peab silmas maja, kus ta isaga kohtudes elab.

Lapsed ei mõtle ainult enda heaolule, vaid nad sooviksid, et ka nende vanemad oleksid õnnelikud ning nende pere toimiks kõigi osapooltega arvestades.

3.4.2. Laste soovitused oma vanematele

Lastel on oma vanematele mitmeid soovitusi, mida nad saaksid laste elu paremaks muutmiseks teha. Lugedes laste soovitusi või soove, tunduvad need nii loomulikud ja inimlikud, lapsed ei soovi midagi üleloomulikku võid tavatut. Intervjuude jooksul jäi kõlama see, et lapsed tahavad vältida vanemate kohtusse pöördumist. Nad on selle nimel valmis ka vaikima ning jätma oma probleemid enda teada, et sellest ei tekiks vanemate vahel uusi pingeid, mida minna järjekordselt kohtusse lahendama. Laste põhimureks oli vanemate tülitsemine või üksteise ignoreerimine. Nende kindel soov on, et vanemad saaksid omavahel hästi läbi ning suudaksid viibida vajadusel ka ühes ruumis, et vanemad oleksid nõus neid ise viima teise vanema juurde, ilma et sellest probleeme tekiks. Laste jaoks on väga raske olla vanemate vahel, kes omavahel läbi ei saa ja teineteist ei salli.
Lisaks igatsevad lapsed perega koosolemist, mida samuti kergendaks see, kui vanemad suudaksid viibida kasvõi mingil määral samas ruumis. Vanematevaheline normaalne suhtlus on laste jaoks väga oluline.

> *Et ei oleks nii, et nad oleks kogu aeg tülis, et oleks nii, et nad saaksid omavahel sõpradena hästi läbi, et nad ei tülitseks enam, et nad vahepeal saaksid isegi rääkida nagu rahulikult, et ei oleks millegiga süüdistada. (Oliver)*

Intervjuus osales ka laps, kes tõi välja: *„Mul ei ole midagi soovitada endast targematele."* Ilmselt toob see välja selle, kuidas vanemad endast lapsele mulje jätavad. Lastele tundubki, et vanemad on need, kes teavad, kuidas on õige ja laste ülesanne on seda järgida. Muidugi on märgilise tähendusega, kuidas sama laps rõhutas intervjuus, et temaga ei arutatud suhtluskorra määramist ning vanemad ei selgitanud talle ka oma lahkumineku põhjuseid: *„Mulle ei öeldud midagi selle kohta, kunagi ammu, kui ma küsisin, siis ma alles sain teada."* Ta kirjeldab, kuidas ühel hetkel isa lihtsalt läks nende ühisest kodust ära ja last valdas segadus, et miks isa ära läheb. Laps ütleb, et talle ei selgitatud, miks isa ära läks, aga ta ise ei küsinud ka. Kuna lapselt pole eelnevalt tema arvamust küsitud, siis ei oskagi ta ennast aktiivsemasse rolli asetada.

Lapsed rääkisid mitmel korral sellest, kuidas vanemad ei suuda omavahel suhelda või kui isegi suhtlevad, siis teevad seda tülitsedes. Probleeme suhtlemisoskusega ei ole ainult vanemate omavahelises suhtluses. Uuringus osales Berit, kes kirjeldas, kuidas nende ühise vestluse ajal üks vanematest läheb emotsionaalselt endast välja: *„Et ta ei karjuks minu venna peale ega kellegi peale. Ma arvan, et ta ise saab ka aru, et see ei ole okei, aga ta lihtsalt ei pea sellest kinni."* Suhtlemisoskused ja nende parandamine on kindlasti üks valdkond, millega vanematel tuleb rohkem vaeva näha, et ennast paremini kontrollida.

Samuti tahavad lapsed vanematelt mõistmist, et neil on lisaks vanematega suhtlemise kohustusele ka kool ja trennid, mis võtavad neilt samuti palju aega, Berit soovib: *„Et isa saaks aru, et meil vahepeal ei ole aega, sest meil on kool ja kõik ja siis me ei saa."*

Lapsed igatsevad ka mõlema vanema suuremat tähelepanu. Siiski Anni oli laps, kes tundis, et tema saab mõlemalt vanemalt hoopis rohkem tähelepanu, kui ta sai seda siis, kui vanemad veel koos olid. Täiskasvanutel on oma probleemid, mis kindlasti on nende jaoks olulised, aga ka lastel on mured, mida nad tihti ei julge vanematele rääkida, nad on mõelnud ka lahendused, mis aitaksid neil enda elu lihtsamaks muuta, näiteks Liisa on mõelnud nii: *„Noh see on suht keeruline, aga et nad kuidagi nagu elaksid koos, ma ei tea, koliksid üksteisele lähemale, ma arvan see oleks ka parem. Nii et see on vahepeal keeruline, kui mul jääb mõni asi maha, et siis on palju sõitmist ühte ja teise kohta."* Kas see mõte või lahendus on ka vanemate poolt aktsepteeritav või mõeldav, see on pere enda otsustada, aga vanemad võiksid anda lapsele võimaluse pakkuda omapoolseid lahendusi ja mõtteid, mis pere elu paremaks või lihtsamaks muudaksid.

3.4.2. Laste subjektiivne heaolu hinnang oma praegusele elule

Kui eelnevalt küsisin lastelt tagasivaatelist heaolu hinnangut, siis hiljem soovisin lastelt teada, mis hinde nad paneksid oma elule praegu. Laste hinded oma praegusele elule varieerusid 5-9 vahel, seega olid laste hinnangud isegi laiemal skaalal kui seda vanemate lahutuse järgselt. Selgus, et kõik lapsed ei ole oma elukorraldusega päriselt rahul. Laste heaolu kahandas üldine kehv suhete taust, kas siis oma eakaaslaste ja sõpradega või vanematega, kasuvanematega ning suhtluskorra liiga jäik reguleeritus. Sellele vastukaaluks kasvatas eluga rahulolu hinnangut lapse enda võimalus oma elu juhtida,

s.h vanematega suhtluse üle ise otsustada. Minu uuringus osalenud laps tõi välja, kuidas tema praegust suhteliselt madalat hinnet rahulolule oma eluga mõjutab teadmine, et ta peab varsti kolima, kuna tema üks vanematest kolib kokku lapse kasuemaga. Seega last ootav järjekordne elumuutus kahandas eluga rahulolu hinnangut. Laste jutust ilmnes, et laste heaolu kasvataks vanemate omavaheline leppimine ja sõbralik läbisaamine.

4. ARUTELU: Suhtluskord: kas lapse parimates huvides?

Suhtluskorra meetme väljatöötajad on lähtunud põhimõttest, et mõlemad vanemad vastutavad ühiselt lapse üleskasvatamise ja arendamise eest (PKS § 117). Vanemate õigused ja kohustused oma lapse suhtes on võrdsed (PKS § 116). PKS § 143 lg 1 järgi on lapsel õigus isiklikult suhelda mõlema vanemaga. Suhtluskord peab vastama lapse parimatele huvidele ning eelduslikult on lapse parimates huvides see, kui ta saab oma mõlema vanemaga suhelda ka pärast vanemate lahkuminekut.

Suhtluskorra adressaadiks on laps, kes rääkis oma kogemustest seoses suhtlukorra järgimisega. Laste käsitustest selgus, et suhtluskorras sisalduvad põhimõtted võivad jääda retoorilisteks, kui need lapse elus ei toimi. Lastega rääkimine andis mulle kindlust ka magistritöö pealkirja sõnastuseks. Eesti õigekeelsussõnaraamat (ÕS, 2018) annab mõiste retoorika vasteteks kõnekunst, kõnekunstiõpetus; ilukõne, ilusad sisutud sõnad, kuid Ametniku sõnaraamatu kohaselt on see ka käsitlus, suhtumine, vaatenurk, seisukoht (Eesti Keele Instituut, i.a). Minu töös tähistab suhtluskorra retoorika käsitlusi ja seisukohti, mis on meie õigussüsteemis juurdunud ja mida peetakse soovitavaks. Küsides laste suhtluskorra kogemuste kohta, sain teada, kuidas see retoorika toimib praktikas ehk lapse igapäevaelus.

Selles peatükis viin kokku suhtluskorra retoorika (regulatsioon ja jagatud/ võrdse vanemluse perepolitiiline taust) ja laste intervjuudest ilmnenud tõendid suhtluskorra teostumise praktika kohta (lapse subjektiivne heaolu hinnang ja suhtluskorra toimimise kirjeldused), võttes arutelu lähtekohaks lapse parimate huvide põhimõtte. Kuivõrd suhtluskord teostub praktikas, kuivõrd see vastab lapse parimatele huvidele, selles lähtun Mason ja Danby (2011) seisukohast, et oma kogemusi oskavad kõige paremini kirjeldada lapsed ise kui oma elu parimad eksperdid: need lapsed on kogenud nii suhtluskorra teostumist oma elus kui ka mõistnud võrdse ja jagatud vanemluse tähendust suhtlemisel oma

eraldielavate vanematega. Lapsi kuulates ja nende arvamustega arvestades on võimalik hinnata suhtluskorra retoorika ja praktika omavahelist sobitumist ning mõtestada võrdse ja jagatud vanemluse tähendust laste seisukohti analüüsides. Peatüki lõpus toon välja uurimuse käigus kogutud laste soovitused täiskasvanutele – mis võiksid aidata muuta lahus elavate vanematega laste elu paremaks.

4.1. Suhtluskorra regulatsioon

Suhtluskorra regulatsioon on õiguslikus mõttes selgelt kirjas. Läbiv põhimõte, mis õigusest tuleneb, on see, et suhtluskorra määramisel tuleb lähtuda lapse parimatest huvidest (PKS § 123 lg 1; Lastekaitseseadus § 21 lg 1; LÕK art 3). Laps peab olema vanemate prioriteet ning huvide konfliktide puhul on lapse huvid täiskasvanute huvidest kõrgema kaaluga (LÕK art 18, General Comment No. 14, 2013, p 39). Lapsel on õigus mõlemale oma vanemale ja vanematel on õigus ja kohustus osaleda oma lapse elus (PS § 27 lg 3, PKS § 117, LÕK art 18 p 1). Suhtluskorra regulatsioon on täiskasvanute vanemluse regulatsioon, mille taustaks on jagatud vanemlus suunaga võrdsele vanemlusele (PKS § 116 lg 1).

Suhtluskorra piiritletus. Suhtluskorrad on tihti määratud kuupäevade ja kellaajalise täpsusega, millal laps peab suhtlema oma kummagi vanemaga. Suhtluskordade puhul on seega märksõnadeks struktureeritus ja täpsus, mis on eriti oluline vanemate puhul, kes ei ole suutnud omavahelisi probleeme ja pingeid, sh lapse suhtlusõiguse suhtes, lahendada. Kui arvestada lapse kui kiirelt areneva subjektiga, siis tekib küsimus, kuivõrd selline paindumatus on lapse parimates huvides ja kui palju on „mängumaad“ selle muutmiseks. Lastega tehtud intervjuudest selgus, et neile sobib pigem suurem suhtluskorra paindlikkus, mis võimaldab lapsel vastavalt oma vajadustele vanematega suhtluses muudatusi teha. Jäik suhtluskord võib lapse arengule piduriks saada, kuna see ei võimalda lapsel enda elu teisi aspekte, nagu kool ja huvitegevus, ühildada pereeluga. Kõige vähem arvestab lapse arenguga kohtu otsusega kehtestatud suhtluskord. Kuigi kohus kaalub kõiki lapse huve ja heaolu arvestavaid asjaolusid, on siin üks puudus: kohutul on raske reguleerida lapse elu etteulatuvalt. Siin põrkuvad omavahel ühelt poolt lapse otsustusvabadus ja teiselt poolt täiskasvanute loodud põhimõte lapse õigusest mõlemale vanemale. Siiski võib selgelt piiritletud suhtluskord tagada lastele selguse, mis on lastele üldiselt oluline.

Lapse osalus suhtluskorra üle otsustamisel. Omaette teemana ilmnes laste vastustest laste osalemine suhtluskorra üle otsustamisel. Kuigi suhtluskorra meetmes nähakse ette lapse huvidega arvestamist ning lapse arvamuse küsimist, siis uurimusest selgus, et lapsed on vanemate lahkuminekuga seoses suures segaduses: nad ei ole piisavalt informeeritud vanemate otsusest lahku minna, neile ei ole piisavalt lahkuminekut selgitatud ning suhtluskorra üle otsustatakse pigem ilma lapseta. See on lapse jaoks parima teisejärguliseks asetamine. Seega võib täpne ja õigusi järgiv suhtluskord rikkuda praktikas lapse parimaid huve.

4.2. Suhtluskorra perepoliitiline tingimus: jagatud / võrdne vanemlus ja üks või mitu kodu lapsele

Võrdseslt jagatud ajast tähtsam on suhete kvaliteet. Järjest rohkem rõhutatakse nii erinevate autorite poolt kui ka lapse õigusi puudutavates kommentaarides ja dokumentides, et jagatud ja/või võrdne vanemlus järgib kõige paremini lapse parimaid huve ja on lapse heaolule positiivse mõjuga (nt Fabricius, 2019, Nielsen, 2011, Warshak, 2014, CRC General Comment No. 14, p 67). Võrdne vanemlus on ka Eesti perepoliitika üks suundadest (Sotsiaalministeerium, 2011: 21). Suhtluskorra kontekstis on see jagatud vanemaks olemine, kus laps suhtleb oma vanematega võimalikult võrdselt ning laps viibib seejuures kumagi vanema kodus. Täiskasvanud on kehtestanud reeglid, mille kohaselt mõlemad vanemad peavad saama võimalikult võrdse aja lapse üle, arvestamata seejuures, kuidas see lapsele sobib, kelle juures tema tahab rohkem viibida ja kus ta tunneb ennast turvaliselt. Siin tulebki arvestada põhimõttega, et kui lapse ja täiskasvanute huve arvestades pole võimalik kompromissini jõuda, siis tuleb seada esikohale lapse parimad huvid (General Comment No. 14, 2013, p 39). Ehk siis kui laps tunneb, et tal on sellel hetkel ühe vanema juures parem olla, peavad vanemad seda arvesse võtma ja selle ühiselt koos lapsega läbi arutama. See ei tähenda, et üks vanem peaks lapse elust eemale hoidma, vaid see tähendab, et vanem on igal hetkel olemas lapse jaoks, samas ei muuda endaga olemist lapsele kohustuseks.

Lapsed ei pea esmatähtsaks ajaliselt võrdset vanemlikku aega. See, et laps tunneks ennast mõlema vanema kodus koduselt, ei sõltu sellest, kas suhtlus on 50/50, vaid see sõltub lapse ja vanema suhte kvaliteedist ja lapse lähedustundest vanemaga. Seda kinnitas ka Sadowski ja Mclntoshi (2016) uurimus, kus nad samuti käsitlesid eraldielavate vanematega laste subjektiivseid arvamusi ja kogemusi. Tähtis polegi lapse jaoks niivõrd nn ‘võrdne vanemlus ’ehk võrdselt jagatud laps vanemate vahel, vaid

lapse lähedus vanemaga. Lähedasema vanemaga tundub ka koos veedetud aeg justkui lühem. Seega vanemad ei peaks oma vaidlustes keskenduma võitlusele lapsega veedetava aja eest, vaid pigem peaks keskenduma enda ja lapse suhte kvaliteedile, selleks, et laps tunneks ennast vanematele olulisena. Vanemad peaksid suutma lapsega läbi rääkida ning vajadusel astuma sammu tagasi, kui see lapse jaoks vajalik on või vastupidiselt, võtma lapse elust suuremal määral osa.

Suhtluskord kui vanemate võitlustanner. Suhtluskord ei tohi muutuda vanemate omavahelise võitluse ja teineteise karistamise vahendiks, näiteks kus vanemad loevad tunde ja minuteid, et laps saaks võrdselt ühe ja teise vanema juures olla. Seega ei saa võrdne vanemlus olla justkui seadustatud võimuvõitlus vanemate vahel, kus lapse vajadused jäävad tagaplaanile. Suhtluskorra regulatsioonis on võrdsuse sisu seega suhtluskorra kvantitatiivne määr, kuid lapse jaoks on pigem tähtis vanemate osalemine tema elus kvalitatiivses tähenduses. Mõne lapse puhul ei saa me siiski välistada, et vanema ja lapse suhte kvaliteet ei sõltu kvantiteedist - võib juhtuda, et mida vähem lahuselav vanem oma lapsega kokku saab, seda kaugemaks laps ja vanem jäävad ja seda halvemaks nende suhe võib muutuda. Minu läbi viidud uurimuses jäi siiski silma see, et võrdselt vanemate vahel jagatud vanemaks olek ei pruugi olla lapse parimates huvides. Näiteks olukorras, kus laps ei taha ühe vanema juures olla, kuna tal pole temaga lähedast suhet mingil põhjusel kas tekkinud või säilinud. Lapse parimates huvides on eelkõige vanemate omavaheline hea läbisaamine.

Suhtluskorra olemus ei mõjuta iseenesest lapse subjektiivset perekonna määratlust ega lapse kodutunnet. Perekond on lastel säilinud ka pärast vanemate lahkuminekut. Samuti on lastele endiselt oluline see kodu, kus pere oli siis, kui nad elasid veel kõik koos. Uurimuses ilmnes, et kui üks vanematest jääb lapse sünnikodusse, võib see tunduda lapsele rohkem koduna. Selles väljendub lapse elukohatruudus. Teise koduga tuleb lapsel ennast harjutada ning see võib esmapilgul lapsele raske olla. Uue koha omaksvõtt koduna sõltub kindlasti lapse ja seal elava vanema suhtest, mitte vanemate omavahelisest vanemaksolemise ajalisest ja ruumilisest jagamisest. Kodu seostub lastele perega, kus on mõlemad vanemad. See on kindel koht, kus nad ennast turvaliselt ja hästi tunnevad ja kui nad seda ühe vanema juures millegipärast ei tunne, siis ei pea laps seda ka enda koduks.

4.3. Lapse subjektiivne heaolu

Lapse parimate huvide teostumine võiks tõenäoliselt väljenduda lapse kõrges subjektiivses heaolu hinnangus oma elu kohta. Kahjuks rikkusid lapse heaolu vanemate eraldi elama asumine ja perekonna purunemine. Samuti on lapse heaolu kahandav vanemate omavaheline konfliktsus, olukord, kus vanemad ei ole suutnud omavahelisi probleem heatahtlikult lahendada. See näitab lapsele, et tema perekond lahuselava kooslusena ei toimi. Laste jaoks on olulised vanematevahelised suhted, seda on leidnud mitmed autorid (nt Dinisman jt, 2017: 29; Sadowski, Mclntosh, 2016: 72-73). Samuti ei ole lapse parimates huvides, kui neid ei kaasata perekondlikesse otsustesse, kui nendega ei räägita läbi või ei selgitata neile täiskasvanute otsuseid ning kui laps tunneb, et tema arvamusega ei arvestata. Lapsed soovivad, et nendega konsulteeritakse, isegi kui lõplik otsus pole nende enda teha (Dinisman jt, 2017: 2), siis on lastel kergem olukorda mõista. Samuti kahandab lapse eluga rahulolu hinnangut last eesootav järjekordne elumuutus, seda näiteks järjekordse kolimise näol. Laste subjektiivse heaolu mõjutajad on ka kasuvanemad, kellega osadel lastel on raske lähedasi suhteid luua ja neid oma subjektiivsesse perekonda kuuluvaks pidada. Erinevad autorid on ka eelnevalt viidanud, et laps ei pruugi ema ja isa uusi kaaslasi omaks võtta (Widmer, 2006 : 21; Kutsar ja Raid, 2019: 52) ning et veresuhetel baseeruvad suhted on kindlamad püsima: neid muudetakse ka subjektiivselt vähem kui liidusuhete kaudu perekonda lisandunud inimeste puhul (Widmer, La Farga, 2000: 118).

Seevastu laste heaolu ja toimetulekut eluga eraldielavate vanematega toetasid võimalus ise oma elu juhtida ning seejuures kaasa rääkida otsustes, mis puudutab lapse ja vanemate suhtlust. Laste heaolu toetab paindlik suhtluskord, mis võimaldab lapsel oma soove realiseerida ka väljaspool pereelu. Vanemate paindumatus, teineteisele järeleandmatus ning suhtluskorra regulatsiooni paindlikkuse puudumine ei toeta lapse parimaid huve. Laste heaolu kasvataks vanemate omavaheline leppimine ja sõbralik suhtlemine.

4.4. Laste soovitused

Lõpetuseks vahendan uurimuses osalenud laste soovitusi.

- Ma soovin, et vanemad ei läheks enam kohtusse vaidlema.
- Ma soovin, et vanemad ei tülitseks enam ja saaksid hästi läbi, et normaalne suhtlus jääks kestma ka pärast vanemate lahkuminekut.

- Ma soovin, et vanemad suudaksid ka rahulikult omavahel rääkida.
- Ma soovin, et vanemate vahel ei oleks sõjapidamist.
- Ma soovin, et ema oleks nõus mind ka ise isa juurde viima ning seejuures tahaksin näha enda vanemaid üksteisele „tere" ütlemas.
- Ma soovin, et isa ei karjuks minu peale ka siis, kui ma mõnikord ei leia aega temaga suhtlemiseks.
- Ma soovin natuke rohkem tähelepanu oma vanematelt.
- Ma soovin, et pere oleks jälle koos või kui see on keeruline, siis soovin, et nad koliksid üksteisele lähemale.
- Ma soovin vahepeal kogu perega olla, veeta ühiselt aega.

Laste soovitused on selgelt suunatud vanematele ja nende vanemlike ja eluoskuste ebapiisavusele siis, kui vanemad elavad eraldi ja laps suhtleb nendega kehtestatud suhtluskorra alusel. Laste sõnum on selge ja ühene: laste subjektiivne heaolu on otseseoses vanemate toimetulekuga täiskasvanute ja vanematena laste elus.

KOKKUVÕTE

Oma uurimustöös lähtusin põhimõttest, et laps suhtluskorra meetme adressaadina on kompetentne oma kogemusi suhtluskorra kohta jagama. Tema oskab ka rääkida sellest, kuidas vanemate lahku elama asumine tema elu muutis, samuti oskab kirjeldada olukorda, mis tundub talle parimana. Minu uurimuse eesmärgiks oli eraldielavate vanematega laste suhtluskorra kogemuste mõistmine. Otsisin vastuseid järgmistele uurimisküsimustele:

- Kuidas kirjeldab laps suhtluskorra määramist?
- Mida räägib laps muutustest oma elus pärast suhtluskorra määramist?
- Millisena näeb laps enda jaoks ideaalset olukorda?
- Kes on lapse arvates tema pere ja kus on tema kodu?

Poolstruktureeritud individuaalintervjuudest kaheksa lapsega vanuses 9-13, mille viisin läbi 27. jaanuarist kuni 23. veebruarini 2021. aastal, selgusid järgmised põhitulemused:

1. Suhtluskorra regulatsioon Eesti õiguses rõhutab lapse parimate huvide tähtsust suhtluskorra määramisel ja täitmisel. Paraku ilmnes intervjuudest lastega, et alati lapsed siiski ei tunne, et nende vanematega suhtlus järgiks nende parimaid huve. Laste heaolu ja arengut ei soosi paindumatu suhtluskord, mis on saavutatud vanematevaheliste kohtuvaidluste tulemusel. Lapsed soovivad enda vanemaid näha läbirääkimas ja suhtlemas ning olla perekonna otsustes kaasarääkijaks.

2. Lapse jaoks on oluline, et mõlemad vanemad on tema elus olemas, nad hoolivad ja armastavad teda. Samas pole lapse jaoks kõige olulisem võrdne vanemlik ajajaotus, vaid talle on oluline, et vanem oleks olemas just hetkel, mil ta teda vajab. Selleks ei pea ilmtingimata olema suhtluskorrast tulenev kokkusaamine vanemaga, vaid selleks sobib ka telefonikõne, mida laps saab teha igal vajamineval hetkel.

3. Vanemaga suhtlus ei tohi muutuda lapse jaoks kohustuseks, koormaks, mille täitmist laps peab pingsalt järgima ning mille rikkumisega kaasnevad tema jaoks negatiivsed suhted vanemaga.
Lastel on vaja aega, et uue elukorraldusega harjuda ning vanem peaks olema see, kes seda aega talle võimaldab, sundimata last endaga kokkulepitud korras suhtlema.

4. Laps tunneb ennast koduselt seal, kus elab tema vanem, kellega tal on lähedane suhe. Kodutunnet ei määra aeg, mil laps vanema juures viibib, vaid suhete kvaliteet. Lapsed võivad ennast tunda koduselt mitmes kodus ning see võib olla nende privileeg – omada mitut kodu. Paraku võib mitme kodu vahet käimine olla laste jaoks emotsionaalselt kurnav, kuna võib tuletada neile meelde perekonna lagunemist ning seda, et tema vanemad ei ela enam koos. Mõne lapse jaoks on tüütu käia mitme kodu vahet, kandes endaga kaasas asju ühest kohast teise.

5. Minu uurimus kinnitas, et eraldielavate vanematega laste heaolu kasvataks kõige enam see, kui nende vanemad suudaksid omavahel suhelda ning saaksid hästi läbi, st lahendaksid rahumeelselt omavahelised pinged. Lapsed on nõus isikliku heaolu hinnaga vaikima enda soovidest, kartuses, et nende väljendamine innustaks vanemaid uuteks vaidlusteks ja kohtus käikudeks.

Põhinedes laste kogemustel, on selge, et eraldielavatel vanematel on võimalik laste elu paremaks muuta, kui nad järgiksid mõningaid soovitusi, mis lastel neile anda on: selgituste jagamine vanemate eraldi elama asumise osas, lapsega suhtluskorras läbi rääkimine, suhtluskorra paindlikum lapse muutuvate vajadustega arvestamine, lapse kuulamine ja tema arvamuse usaldamine.

Uurimusest tulenevalt on minu soovitused vanematele:

- Teadvustage lapse õigusi, lapsel on õigus areneda ja suhtluskorras tuleb sellega arvestada.
- Suhtluskorra määramine kohtus on viimane asi, mida laps soovib. Otsige endas rahumeelsust ja teisi võimalikke alternatiive.
- Selgelt piiritletud suhtluskord võib lapsele anda kindluse ja selguse, et ta saab mõlema oma vanemaga koos aega veeta, kuid seal peab olema ruumi ka muudatustele, spontaansusele.
- Lapsed soovivad vanemaid näha lapsevanematena koos. Mees ja naine saavad lahku minna või lahutada, kuid mitte lapsevanemad. Tehke endast olenev, et võimaldada lapsele ühiseid hetki tervikliku perena.
- Parandage omavahelist suhtlemisoskust ja lõpetage üksteise süüdistamine, keskenduge tulevikule ja laske minevikust lahti.
- Andke lapsele võimalus väljendada oma tundeid ja mõtteid seoses vanemate lahkuminekuga ning enda edasise elukorraldusega.
- Vaadake kõik koos aegajalt kokkulepped üle, et vajadusel neid muuta, selleks et need arvestaksid lapse arenguliste vajaduste ja heaoluga.

Kõige tähtsam on see, et perekond säiliks lapsele ka pärast vanemate lahkuminekut ning vanemad oleksid valmis tegema lapse kasvatamisel koostööd. Ühiskonnas peaks muutuma normiks, et vanemad vastutavad ühiselt lapse kasvatamise eest ja seda olenemata koos- või lahuselust.

KASUTATUD KIRJANDUS

Aru, A. ja Paron, K. (2015). Lapse parimad huvid. Juridica, 7, lk 375–386. Kasutatud 05.11.2020, https://www.juridica.ee/article_full.php?uri=2015_6_lapse_parimad_huvid&pdf=1

Ben-Arieh, A. (2008). The Child Indicators Movement: Past, Present and Future. Child Indicators Research, 1, lk 3–16.

Ben-Arieh, A. (2005). Where are the Children? Children's Role in Measuring and Monitoring Their Well-Being. Social Indicators Research, 74(3), 573–596.

Ben-Arieh, A., Casas, F., Frønes, I. ja Korbin, J.E. (2013). Multifaceted Concept of Child Well-Being. A. Ben-Arieh, F. Casas, I. Frønes, J. E. Korbin (toim), Handbook of Child Well-Being. Theories, Methods and Policies in Global Perspective (lk 1–20). Dordrecht, Netherlands: Springer Science+Business Media.

Bradshaw, J., Keung, A., Rees, G. ja Goswami, H. (2011). Children's subjective well-being: International comparative perspectives. Children and Youth Services Review 33(4), lk 548–556.

Crawford, K., Price, M. ja Price, B. (2015). Groupwork Practice for Social Workers. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage.

Creswell, J. W. (2007). Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches, Second Edition. London: Sage Publications.

Dinisman, T., Andresen, S., Montserrat, C., Strózik, D. ja Strózik, T. (2017). Family structure and family relationship from the child well-being perspective: Findings from comparative analysis. Children and Youth Services Rewiew, 2017, lk 105–115.

Eesti Keele Instituut. (i.a). Advisory dictionary of document language. Kasutatud 17.05.2021, https://www.eki.ee/dict/ametnik/index.cgi?F=M&Q=retoorika

Eesti Vabariigi põhiseadus (2015). Riigi Teataja I. Kasutatud 06.11.2020, https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002

Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS (2018). Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn. Kasutatud 17.05.2021, https://www.eki.ee/dict/qs2018/index.cgi?C03=1&Q=retoorika

Espenberg, K., Soo, K., Beilmann, M., Linno, M., Vahaste, S., Göttig, T. ja Uusen-Nacke, T. (2013). Vanema hooldusõiguse määramise uuring: Lõppraport. Tartu: Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE.

Eurostat. (2019). Marriage and Divorce Statistics. Kasutatud 02.03.2021, https://ec.europa.eu/eurostat/ statistics-explained/index.php?title=Marriage_and_divorce_statistics#Fewer_marriages.2C_more_divorces

Fabricius, W. V. (2019). Equal Parenting Time: The Case for a Legal Presumption. J. G. Dwyer (toim), Oxford Handbook of Children and the Law. Oxford University Press.

Fattore, T., Fegter, S. ja Hunner-Kreisel, C. (2019). Children's Understandings of Well-Being in Global and Local Contexts: Theoretical and Methodological Considerations for a Multinational Qualitative Study. Child Indicators Research, 2019, 12, lk 385–407.

Göttig, T. ja Uusen-Nacke, T. (2017). Lapsega suhtlust korraldav kohtulahend ja selle täitmine: võrdlev analüüs. Eesti: Justiitsministeerium. Kasutatud 10.10.2020, https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/suhtlusoiguse_uuring27112017.pdf

Isaacs, M. B. ja Levin, I. R. (1984). Who's in my family? A longitudinal study of children of divorce. Journal of Divorce, 7(4), lk 1-21.

Kalmus, V., Masso, A. ja Linno, M. (2015). Kvalitatiivne sisuanalüüs. Kasutatud 15.01.2021, https://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys

James, A. ja Prout, A. (2015). Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood. Oxon, New York: Routledge Education Classic Editions.

Kohtute infosüsteem. (Kasutusel alates 26.02.2006). Kasutatud 25.04.2021, https://www.riha.ee/Infosüsteemid/Vaata/kis

Kuronen, M. (2010). Family structures, forms, and demographic processes. M. Kuronen (toim), Research on Families and Family policies in Europe State of the Art (lk 14-30). University of Jyväskylä: Family Research Centre.

Kutsar, D. ja Nahkur, O. (2021). Subjective well-being of children in the context of family change in Estonia, Poland and Romania. In: A.-M. Castrén et al (eds) The Palgrave Handbook of Family Sociology in Europe. Springer Nature: xxx (ilmumas)

Kutsar, D. ja Raid, K. (2019). When traditional measurement practices fail: who are the child's family? D. Kutsar, K. Raid (toim), Children's subjective well-being in local and international perspectives (lk 85–93). Tallinn: Statistikaamet.

Kutsar, D., Raid, K. ja Soo, K. (2018). Rahvusvaheline laste heaolu uuring – võimalus arendada lastekeskset statistikat. L. Haugas, H. Hennoste (toim), Eesti Statistika Kvartalikiri (lk 21–28). Tallinn: Eesti Statistika. Kasutatud 24.04.2021, https://www.stat.ee/sites/default/files/2020-07/Kvartalikiri_1_18_EST.pdf

Kutsar, D. ja Soo, K. (2020). Eesti noorte subjektiivne healu ja toimevõimekus. A.-A. Allaste, R. Nugin (toim), Noorteseire aastaraamat 2019-2020: Noorte elu avamata küljed (lk 7–24). Tallinna Ülikool: Eesti Noorsootöö Keskus.

Kutsar, D., Soo, K., Strózik, T., Strózik, D., Grigora, B. ja Bălătescu, S. (2019). Does the realisation of children's rights determine a good life in eight-year-olds'perspectives? A comparison of eight European countries. Child Indicators Research, 12 (1), lk 161−183. DOI: 10.1007/s12187-017-9499-y.

Laherand, M.-L. (2008). Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: Infotrükk.

Lapse õiguste konventsioon (1996). Riigi Teataja II. Kasutatud 21.09.2020, https://www.riigiteataja.ee/akt/24016

Lastekaitseseadus (2018). Riigi Teataja I. Kasutatud 05.05.2021, https://www.riigiteataja.ee/akt/LasteKS

Lepik, K., Harro-Loit, H., Kello, K., Linno, M., Selg, M. ja Strömpl, J. (2014). Intervjuu. Kasutatud 10.11.2020, http://samm.ut.ee/intervjuu

Levin, I. (1994). Children's perception of their family. XXXIth International CFR seminar in London. Children and Families: Research and Policy.

Levin, I. (1999). What phenomenon is family? Marriage & Family Review, 28(3-4), lk 93–104.

Liivamägi-Hitrov, A. ja Kask, K. (2016). Lapse küsitlemise käsiraamat. Tallinn: Justiitsministeerium. Kasutatud 15.01.2021, https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/lapse_kusitlemise_kasiraamat_2016_0.pdf

Mason, J. ja Danby, S. (2011). Children as Experts in Their Lives: Child Inclusive Reasearch. Child Indicators Reasearch, 4(2), lk 185–189. Doi: 10.1007/s12187-011-9108-4

Morrow, V. (2011). Understanding children and childhood. Centre for Children and Young People: Background Briefing Series, no. 1. Lismore: Centre for Children and Young People, Southern Cross University.

Nielsen, L. (2011). Shared Residential Custody: Review of the Research (Part I of II). American Journal of Family Law.

Notko, M., Jokinen, K., Kuronen, M., Pirskanen, H., Malinen, K. Ja Harju-Veijola, M. (2013). Ecountering ethics in studying challenging family relations. Families, Relationships and Societies, 2 (3), lk 395–408. Policy Press.

Oláh, L., S. (2015). Family formation: regional developments. L., S. Oláh (toim), Changing families in the European Union: trends and policy implications (lk 3–11). Stockholm University: Department of Sociology, SPaDE, SUDA.

Perekonnaseadus (2020). Riigi Teataja I. Kasutatud 06.11.2020, https://www.riigiteataja.ee/akt/127102020015

Riigikohtu tsiviilkolleegiumi kohtumäärus 14.03.2012, 3-2-1-6-12 p 18. Kasutatud 11.12.2020, https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-2-1-6-12

Riigikohtu tsiviilkolleegiumi kohtumäärus 05.11.2014, 3-2-1-113-14 p 26. Kasutatud 11.12.2020, https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-2-1-113-14

Sadowski, C. ja Mclntosh, J. E. (2016). On laughter and loss: Children's views of shared time, parenting and security post-separation. Childhood 2016, 23(1), lk 69–86.

Sarv, M., Kasvandik, L., Müürsoo, A., Olm, A., Raag, L.-L. ja Tammur. A. (2021). Laps ja pere. D. Kutsar (toim), Lapsed Eesti Ühiskonnas (lk 21–46). Eesti: Õiguskantsleri Kantselei.

Siigur, B., Olm, A. ja Aru, A. (2019). Lapse õiguste kaitse suhtuskorra kohtulahendite täitmisel. Sotsiaaltöö, 3, lk 48–53.

Soo, K. ja Kutsar, D. (2020). Kuidas elad, Eestimaa laps? Ülevaade 8-12-aastaste laste subjektiivsest heaolust. Tartu: Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut.

Sotsiaalministeerium. (2015). Perepoliitiliste meetmete analüüs ja poliitikasoovitused. Peretoetuste, teenuste ja vanemapuhkuste roheline raamat, lk 35–95. Tallinn: Sotsiaalministeerium. Kasutatud 22.01.2021, https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/Perehuvitised/peretoetuste_teenuste_ja_vanemapuhkuste_roheline_raamat_2015.pdf

Sotsiaalministeerium. (2011). Targad vanemad, toredad lapsed, tugev ühiskond. Laste ja perede arengukava 2012-2020. Kasutatud 01.05.2021, https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/Lapsed_ja_pered/lpa_2012-2020_taiendatud_2013.pdf

Tatlow-Golden, M. ja Guerin, S. (2010). My favourite things to do and my favourite people: Exploring salient aspects of children's self-concept. Childhood: A Global Journal of Child Research 17 (4), lk 545–562. DOI: https://doi.org/10.1177/0907568210364667.

Tsiviilkohtumenetluse seadustik (2021). Riigi Teataja I. Kasutatud 03.04.2021, https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002

UN Committee on the Rights of the Child (CRC), General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1), 29 May 2013, CRC /C/GC/14. Kasutatud 03.01.2021, https://www.refworld.org/docid/51a84b5e4.html

Warshak, R. A. (2014). Social Science and Parenting Plans for Young Children: A Consensus Report. Psychology, Public Policy, and Law. Kasutatud 03.04.2021, https://www.su.se/polopoly_fs/1.166729.1392279984!/menu/standard/file/Warshak-Social%20Science%20and%20Parenting%20Plans%20for%20Young%20Children%20final%20ms%20distribution%20copy.pdf

Widmer, E. D. ja La Farga, L. A. (2000). Family Networks: A Sociometric Method to Study Relationships in Families. Field Methods,12, No. 2, lk 108–128.

Widmer, E. D. (2006). Who are my family members? Bridging and binding social capital in family configurations. Journal of Social and Personal Relationships.

LISA 1

INTERVJUU KAVA

Sissejuhatus:

- Lapse tänamine uurimuses osalemise eest. Selgitus lapsele, miks ma antud uurimust läbi viin.
- Kinnitan lapsele, et intervjuu jooksul meie vahel räägitu jääb meie vahele ning ma kasutan andmeid ainult oma uurimuse tarbeks.
- Anonüümsuse tagamine, laps valib endale meeldiva varjunime.
- Lapse nõusoleku saamine intervjuu lindistamiseks.
- Selgitus lapsele, et kui midagi jääb arusaamatuks, on tal alati võimalus küsida või õigus küsimusele vastamisest keelduda.

1. Kas Sulle sobib, kui me alustaksime sellest, et Sa joonistaksid oma perekonnast pildi? Keda Sa sellel pildil oled kujutanud? Kellega Sa suurema osa ajast koos elad?
2. Kuidas Sa kirjeldaksid enda praegust vanematega suhtemist? Kuidas Sinu suhtlus kummagi vanemaga käib? Kui palju elad ühe ning kui palju teise vanemaga? Kui palju käid lahuselava vanema juures?
3. Kui palju saad ise muudatusi teha? Kui Sul on ette nähtud oma teise vanemaga kokku saada või tema poole minna, aga Sul oleks midagi muud vaja teha või Sa tahaksid ise midagi muud teha (nt oled lubanud sõbra sünnipäevale minna), mis siis saab? Kui sul on mõni selline olukord olnud, siis tuleta meelde, kuidas see lahenes? Mida vanemad siis tegid? Mida sina siis tegid? Midas sa ise sellistes olukordades teed siis, kui Sul on omad plaanid, kuid sa pead plaani järgi minema teise vanema juurde? Kuidas ema/ isa siis käituvad? Mida Sa sellistes olukordades tahaksid, et teisiti oleks?
4. Kuidas sa tunned, et Sul praegu läheb? Kui Sa kujutad ette skaalat nullist kümneni, kus null tähendab väga halba elu ja kümme tähendab väga head elu, siis millise numbriga Sa oma elu praegu hindaksid? Palun põhjenda, mida Sa silmas pidasid selle numbri peale mõeldes?
5. Mis on Sinu elus muutunud võrreldes selle ajaga, kui vanemad veel koos elasid? Mis on veel muutunud?

6. Meil on varsti aasta aega olnud väga keeruline olukord seoses koroona laia leivikuga. Kevadel oli lausa eriolukord ja keegi ei võinud eriti väljaski liikuda. Kelle juures Sina siis olid? Kas ja kuidas Sa suhtlesid oma teise vanemaga?
7. Sa rääkisid sellest, kuidas oma vanematega nüüd, kui nad eraldi elavad, suhtled. Sa rääkisid sellest, kuidas veedad osa ajast oma emaga ja osa ajast isaga. Mul tekkis selline küsimus, et millist kohta Sa enda jaoks koduks pead või on sul neid lausa mitu? Palun põhenda!

8. Aga nüüd, kui me lähme ajas natuke veel tagasi, siis palun kas Sa meenutaksid aega, kui vanemad eraldi elama kolisid ja päevakorda tuli teema, et kuidas Sina edaspidi vanematega suhtlema hakkad. Mis Sul sellest meelde tuleb? Mis veel meelde tuleb? Mida sa ise siis tundsid ja mida tegid? Mida mõtlesid?
9. Mida vanemad lahkumineku protsessis Sinu arvates hästi tegid?
10. Mida Sa oleksid vanemate asemel teisiti teinud?
11. Kellega Sa oma vanematega suhtlemist arutasid?
12. Kui kohus määras, millal ja kui palju Sa ühe või teise vanemaga suhelda saad, siis kuidas see määramine käis?
13. Kirjelda natuke, kuidas Sul alguses vanematega suhtlemine välja nägi, siis kui vanemad lahku kolisid?
14. Mis Sulle siis meeldis või ei meeldinud?
15. Kui tõsiselt vanemad ise Sinule määratud suhtluskorrast kinni pidasid? Kes sellesse veel sekkus? Kuidas?
16. Millise hinde paneksid oma elule mõeldes tagasi sellele ajale, kui vanemad lahku kolisid? Palun põhjenda!
17. Mis oli siis paremini? Mis on praegu paremini?

18. Kui sa saaksid olla võlur, siis millise olukorra Sa võluksid? Kuidas sa korraldaksid suhtlemist kummagi vanemaga, kui Sa saaksid täiesti ise otsustada?
19. Mida Sa soovitaksid osapooltele - vanematele, suhtluskorra määrajatele ning järelvalvajatele (nt lastekaitsjale, kui ta on kaasatud)?

20. Kas Sa tahaksid minuga veel millestki arutada?

Lapse tänamine ning selgitus, mis ma tema räägituga edasi teen.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Eliise Ilves (sünnikuupäev: 26.06.1993),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Mitme koduga lapsed: kes, kus, mis on minu kodu? Suhtluskorra retoorika ja praktika", mille juhendaja on Dagmar Kutsar ja kaasjuhendaja Kristi Paron,
reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commonsi litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Eliise Ilves
24.05.2021